

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

XVII - 2021

UDK 902/904
ISSN: 1848 6363

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Editor's office address

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Jurjevska ulica 15
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
http://www.iarh.hr

Glavna i odgovorna urednica/Editor in chief

Katarina Botić

Tehnički urednici/Technical editors

Katarina Botić
Marko Dizdar

Uredništvo/Editorial board

Marko Dizdar, Hrvoje Kalafatić, Ana Konestra, Siniša Krznar, Andreja Kudelić, Bartul Šiljeg, Asja Tonc, Marina Ugarković, Mario Gavranović (Austrija), Boštjan Laharnar, Alenka Tomaž (Slovenija), Vesna Bikić, Perica Špehar (Srbija), Miklós Takács (Mađarska)

Izdavački savjet/Editorial committee

Juraj Belaj, Saša Kovačević, Goranka Lipovac Vrkljan, Daria Ložnjak Dizdar, Branka Migotti, Ivana Ožanić Roguljić, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Tatjana Tkalčec, Željko Tomičić, Ante Uglešić, Snježana Vrdoljak

Lektura/Language editor

Katarina Botić i autori / Katarina Botić and authors (hrvatski jezik/Croatian)

Prijevod na engleski/English translation

Kristina Deskar, Marko Maras i autori / Kristina Deskar, Marko Maras and authors

Korektura/Proofreaders

Katarina Botić

Dizajn/Design

REBER DESIGN
Umjetnička organizacija OAZA

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambrek

©Institute of archaeology, Zagreb 2021.

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indeks/
Annales Instituti Archaeologici are included in the index:
Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Izrađeno uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.
Made with the financial support of the Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia.

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i otvorenom pristupu na <https://hrcak.srce.hr/aia>
E-edition. The publication is available in digital and open access form at <https://hrcak.srce.hr/en/aia>

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence

SADRŽAJ

Prethodna priopćenja

8 **Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg
Rajna Šošić Klindžić**

Rupe u mreži naselja sve manje: Bračevci – Baščine, novootkriveni neolitički kompleks kružnih utvrđenih naselja i srednjevjekovnog sela

17 **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**

Istraživanja groblja kasnog brončanog doba u Dolini 2020. godine

22 **Andreja Kudelić**

Postupak izrade posuda iz kasnog brončanog doba na nalazištu Kalnik – Igrišće

33 **Antonela Barbir**

Slatkovodni školjkaši u prapovijesnim slojevima na lokalitetu Ilok – dvor knezova Iločkih

40 **Ana Đukić
Filip Franković
Tara Pivac Krpanić
Sanjin Mihelić**

Rezultati probnih arheoloških iskopavanja u Općini Lovas 2011. i 2017. godine

69 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić**

Prapovijesni grobovi na ravnome iz Nakovane na Pelješcu

82 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica**

Grob s položaja Gomile u Zakotorcu na Pelješcu

104 **Asja Tonc
Ivan Radman-Livaja**

Tragovi tekstilne proizvodnje na Gradini Svete Trojice

CONTENTS

Preliminary reports

8 **Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg
Rajna Šošić Klindžić**

Filling the network gaps: Bračevci – Baščine, new Neolithic circular enclosure and medieval village

17 **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**

Excavations at the Late Bronze Age cemetery of Dolina in 2020

22 **Andreja Kudelić**

The process of making vessels during the Late Bronze Age at the Kalnik – Igrišće site

33 **Antonela Barbir**

Freshwater bivalve from the prehistoric layers at the site of Ilok – Dvor knezova Iločkih

40 **Ana Đukić
Filip Franković
Tara Pivac Krpanić
Sanjin Mihelić**

The results of the trial archaeological excavations in the Lovas Municipality in 2011 and 2017

69 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić**

Prehistoric graves on flat terrain from Nakovana on Pelješac

82 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica**

A grave at the Gomile site in Zakotorac on Pelješac

104 **Asja Tonc
Ivan Radman-Livaja**

Traces of textile production on the Sveta Trojica hillfort

112 **Lujana Paraman**
Marina Ugarković

O „helenističkom“ pogrebnom nalazu s Čiova kod Trogira

112 **Lujana Paraman**
Marina Ugarković

On the “Hellenistic” burial find from Čiovo near Trogir

123 **Ivana Ožanić Roguljić**
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić

Rimska ruralna naselja u okolici Donjeg Miholjca

123 **Ivana Ožanić Roguljić**
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić

Rural Roman settlements near Donji Miholjac

133 **Ivana Ožanić Roguljić**
Jere Drpić
Helena Nodilo

Rimsko ruralno naselje Lug kod Bjelovara

133 **Ivana Ožanić Roguljić**
Jere Drpić
Helena Nodilo

Rural Roman settlement of Lug near Bjelovar

142 **Ana Konestra**
Goranka Lipovac Vrkljan

Privjesak s likom Harpokrata iz rimske keramičarske radionice u Crikvenici (Ad Turres, sjeverna Liburnija)

142 **Ana Konestra**
Goranka Lipovac Vrkljan

The Harpocrates pendant from the Roman pottery workshop in Crikvenica (Ad Turres, northern Liburnia)

152 **Ana Konestra**
Fabian Welc
Paula Androić-Gračanin

Lokalitet na rtu Zidine u Loparu u kontekstu obalnih rezidencijalno-gospodarskih kompleksa otoka Raba

152 **Ana Konestra**
Fabian Welc
Paula Androić-Gračanin

The site at the cape Zidine in Lopar in the context of coastal residential and commercial complexes of Rab Island

171 **Tatjana Tkalčec**

Keramičke čaše iz burga Vrbovca u Klenovcu Humskom

171 **Tatjana Tkalčec**

Ceramic cups from the medieval castle of Vrbovec in Klenovec Humski

185 **Sebatijan Stingl**
Marijana Belaj

Religijska medaljica pronađena u grobu 253 u Gori kraj Petrinje

185 **Sebatijan Stingl**
Marijana Belaj

The religious medal found in grave 253 at Gora near Petrinja

Pregledni radovi

193 **Snježana Vrdoljak**

Uljevne kape (Gusszäpfen) i značaj ostave Brodski Varoš (Slavonski Brod)

204 **Asja Tonc
Marko Dizdar
Slavica Filipović**

Metalni nalazi s nalazišta Osijek – Vojarna, Učiteljski fakultet kao tragovi vojne prisutnosti

212 **Eduard Visković
Marina Ugarković**

Zaštitna arheološka istraživanja „kuće Škoko“ u Starom Gradu na otoku Hvaru

221 **Juraj Belaj
Sebastijan Stingl
Valerija Gligora**

O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2020. godine

228 **Juraj Belaj
Željko Krnčević**

O arheološkim istraživanjima lokaliteta Mukoš kraj Goriša 2020. godine

Stručni radovi

239 **Tea Kokotović**

Rezultati antropološke analize ljudskih koštanih ostataka s lokaliteta Mukoš kraj Goriša iz 2020. godine

247 **Mislav Fileš
Deniver Vukelić**

Oživljena povijest i komunikacija arheologije s javnošću

Review papers

193 **Snježana Vrdoljak**

Casting jets (Gusszäpfen) and the importance of the Brodski Varoš hoard (Slavonski Brod)

204 **Asja Tonc
Marko Dizdar
Slavica Filipović**

The metal finds from the site of Osijek – Barracks, Faculty of Education as traces of military presence

212 **Eduard Visković
Marina Ugarković**

Rescue excavation of “the Škoko house” in Stari Grad on Hvar island

221 **Juraj Belaj
Sebastijan Stingl
Valerija Gligora**

On the archaeological excavations of the chapel of the Knights Hospitaller at the site of Pakrac – Stari Grad in 2020

228 **Juraj Belaj
Željko Krnčević**

On the archaeological excavation of the site of Mukoš near Goriš in 2020

Professional papers

239 **Tea Kokotović**

Results of the anthropological analysis of the osteological material from 2020 excavations of Mukoš site near Goriš

247 **Mislav Fileš
Deniver Vukelić**

Living history and the communication of archaeology with the public

Kratki izvještaji

255 Jere Drpić

Arheološko istraživanje segmenta ceste Moždenec – Sudovec na položaju Zverinjak

258 Ivana Ožanić Roguljić
Mislav Fileš

Living Danube Limes; projekt dunavskog transnacionalnoga programa EU

Ostala znanstvena djelatnost Instituta za arheologiju

Asja Tonc
Kristina Turkalj

260-268

Short reports

255 Jere Drpić

Archaeological excavation of a segment of Moždenec – Sudovec road at the site of Zverinjak

258 Ivana Ožanić Roguljić
Mislav Fileš

Living Danube Limes; EU Danube Transnational Programme

Additional scientific activity of the Institute

Asja Tonc
Kristina Turkalj

260-268

Karta nalazišta

Map of sites

1. Ilok – dvor knezova Iločkih	12. Zvjerinjak
2. Općina Lovas	13. Klenovec Humski – Plemićki grad Vrbovec
3. Osijek – Vojarna, Učiteljski fakultet	14. Crikvenica – Ad Turres
4. Bračevci – Baščine	15. Lopar – rt Zidine
5. Donji Miholjac	16. Gradina Sveta Trojica
6. Brodski Varoš	17. Goriš – Mukoš
7. Dolina	18. Čiovo
8. Pakrac – Stari grad	19. Hvar – Stari Grad
9. Petrinja – Gora	20. Pelješac – Nakovana
10. Bjelovar – Lug	21. Pelješac – Zakotorac
11. Kalnik – Igrišće	

Grob s položaja Gomile u Zakatorcu na Pelješcu

A grave at the Gomile site in Zakotorac on Pelješac

Prethodno priopćenje
Prapovijesna arheologija

Preliminary report
Prehistoric archaeology

Primljeno/Received: 29. 03. 2021.
Prihvaćeno/Accepted: 05. 11. 2021.

DOMAGOJ PERKIĆ
Dubrovački muzeji
Arheološki muzej
Pred dvorom 3
HR-20000 Dubrovnik
domagoj.perkic@dumus.hr

MARKO DIZDAR
Institut za arheologiju
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
mdizdar@iarh.hr

HRVOJE POTREBICA
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
I. Lučića 3
HR-10000 Zagreb
hpotrebi@ffzg.hr

Na području zaselka Zakotorac u Donjoj Bandi, općina Orebić, u središnjem dijelu poluotoka Pelješac, obavljena su probna arheološka iskopavanja na položaju Gomile. Riječ je o prapovijesnoj nekropoli s najmanje 27 kamenih gomila i subozidnim konstrukcijama, naknadno nadograđenima na gomile. Istražene su tek dvije takve dograđene konstrukcije (S-1 i S-2), s južne strane jedne od gomila. U zapuni zapadne konstrukcije (S-1), gdje nije bilo skeletnih ostataka ni ostataka groba, pronađena je cjelovita, samo manjim dijelom oštećena brončana kaciga tzv. „ilirskog tipa“, tipa III A2-a, datirana u 4. st. pr. Kr. U istočnome, naknadno dograđenome prostoru (S-2) definiran je grob 1. Prema obavljenoj bioarheološkoj analizi u grobu je pokopano najmanje 13 individua, od čega 10 odraslih osoba i troje djece. Radiokarbonska analiza dva uzorka kronološki su odredila najmanje dva razdoblja pokopavanja: kraj kasnoga brončanog doba (980. – 810. g. pr. Kr.) i početak mlađega željeznog doba (380. – 170. g. pr. Kr.). Od metalnih nalaza iz groba 1 možemo izdvojiti ostatke željeznoga naoružanja (najmanje tri koplja i bojni nož), zatim predmete brončane i srebrene nošnje (12 fibula, 19 igala) i nakita (pet narukvica i prstenja, staklene i jantarne perle) te toaletnoga pribora (pinceta). Što se tiče keramičkih nalaza, pronađeni su ulomci najmanje 31 različite posude grčke provenijencije iz 4. st. pr. Kr.

Ključne riječi: Pelješac, Zakotorac, prapovijesna nekropola, gomile, kaciga, nakit, nošnja, grčka keramika

In the area of the hamlet of Zakotorac in Donja Banda, municipality of Orebić, in the middle part of the Pelješac peninsula, trial archaeological excavations were performed at the site of Gomile. It is a prehistoric cemetery with at least 27 rock tumuli and with drywall structures that were later added to the tumuli. The excavations involved only two such added structures (S-1 and S-2), on the south side of one tumulus. The fill of the western structure (S-1), with no remains of skeletons or graves, contained a complete and only slightly damaged bronze Illyrian helmet of the III A2-a type, dated to the 4th century BC. The eastern space (S-2), which was added later, contained what was defined as grave 1. The bioarchaeological analysis determined that the grave contained at least 13 individuals: ten adults and three children. The radiocarbon analysis of two samples chronologically identified at least two burial periods: the end of the Late Bronze Age (980–810 BC) and the beginning of the Late Iron Age (380–170 BC). Metal finds from grave 1 include the remains of iron weaponry (at least three spears and a battle knife), bronze and silver items of costume (12 fibulae, 19 pins) and jewellery (five bracelets and rings, glass and amber beads), and toiletries (tweezers). Pottery finds include the fragments of at least 31 different vessels of Greek origin from the 4th century BC.

Key words: Pelješac, Zakotorac, prehistoric cemetery, tumuli, helmet, jewellery, costume, Greek pottery

UVOD

Zaselak Zakotorac nalazi se u sklopu naselja Donja Banda u općini Orebić. Smjestio se u središnjem dijelu poluotoka Pelješac, u nastavku prirodne i jedine komunikacije od istoka, preko Potomja i Donje Bande (Prizdrine), dalje prema zapadu i Orebiću, odnosno samome kraju poluotoka (karta 1). Cijelim prostorom, neposredno iznad spomenute komunikacije, dominira brdo Kotorac (kota 413,8) na kojemu se nalazi utvrđeno prapovijesno gradinsko naselje (sl. 1). Na vrhu brda nalazi se crkva sv. Mihovila Arkanđela, zvana crkva Anđela Stražanina.

Oko 200 m jugozapadno od vrha na gradini na Kotorcu, na položaju Gomile, nalazi se veća nekropola s najmanje 27 gomila (karta 2). Sve su smještene na brdskome sedlu, na nadmorskoj visini 315 – 330 m. Danas se samo jedna gomila nalazi u šumi (ZKG 2), dok su sve ostale na goleti sedla (sl. 2). Pojedine gomile su međusobno spojene, dio ih se nastavlja na prirodni kamen živac, a dio je samostalan u prostoru (karta 3). Kod pojedinih gomila nazire se konstrukcija u vidu dva ili tri koncentrična prstena od velikih kamenih blokova koji se stepeničasto uzdižu prema zaravnjenoj sredini. Zbog takvih karakteristika u konstrukciji gomila, zatim njihovih sličnosti s pojedinim gomilama u Nakovani,

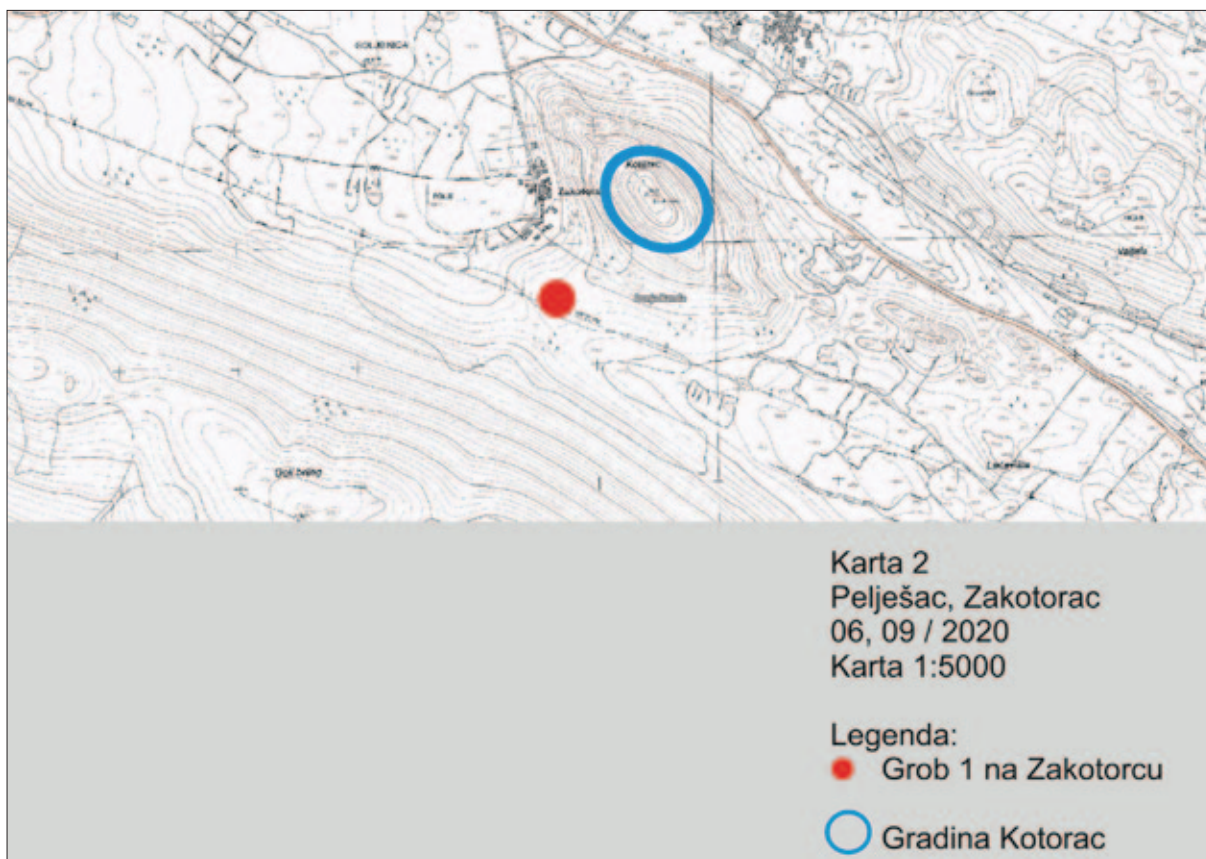
Karta 1 Položaj arheoloških nalazišta, Zakotorac, karta 1 : 25000 (topografska karta; računalna obrada: D. Perkić)

Map 1 Position of the archaeological sites, Zakotorac, scale 1:25000 (topographic map; computer processing by: D. Perkić)

Sl. 1 Pogled na gradinu Kotorac i nekropolu Gomile (snimio: D. Perkić)

Fig. 1 A view of the Kotorac hillfort and the Gomile cemetery (photo by: D. Perkić)

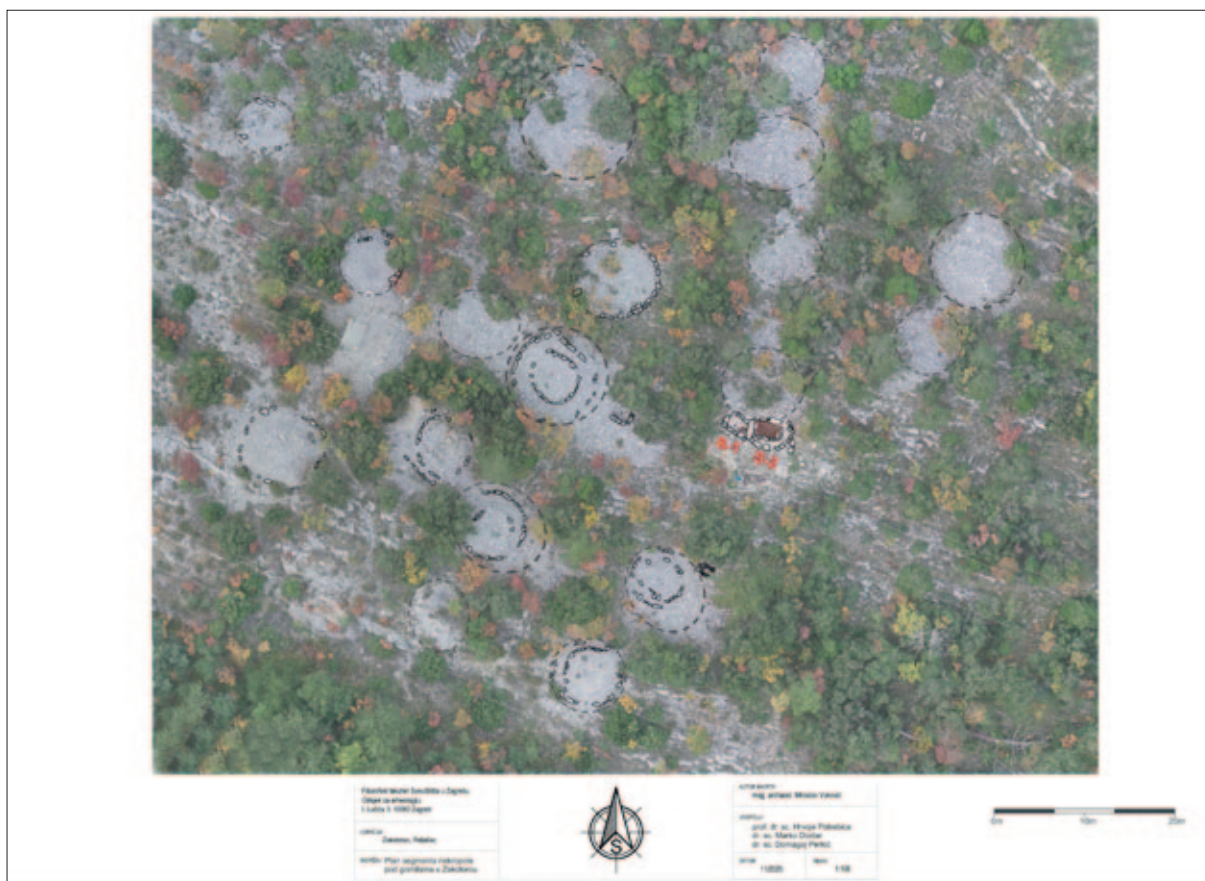

Karta 2 Položaj arheoloških nalazišta, Zakotorac, karta 1 : 5000 (podloga Geoportal DGU; računalna obrada: D. Perkić)

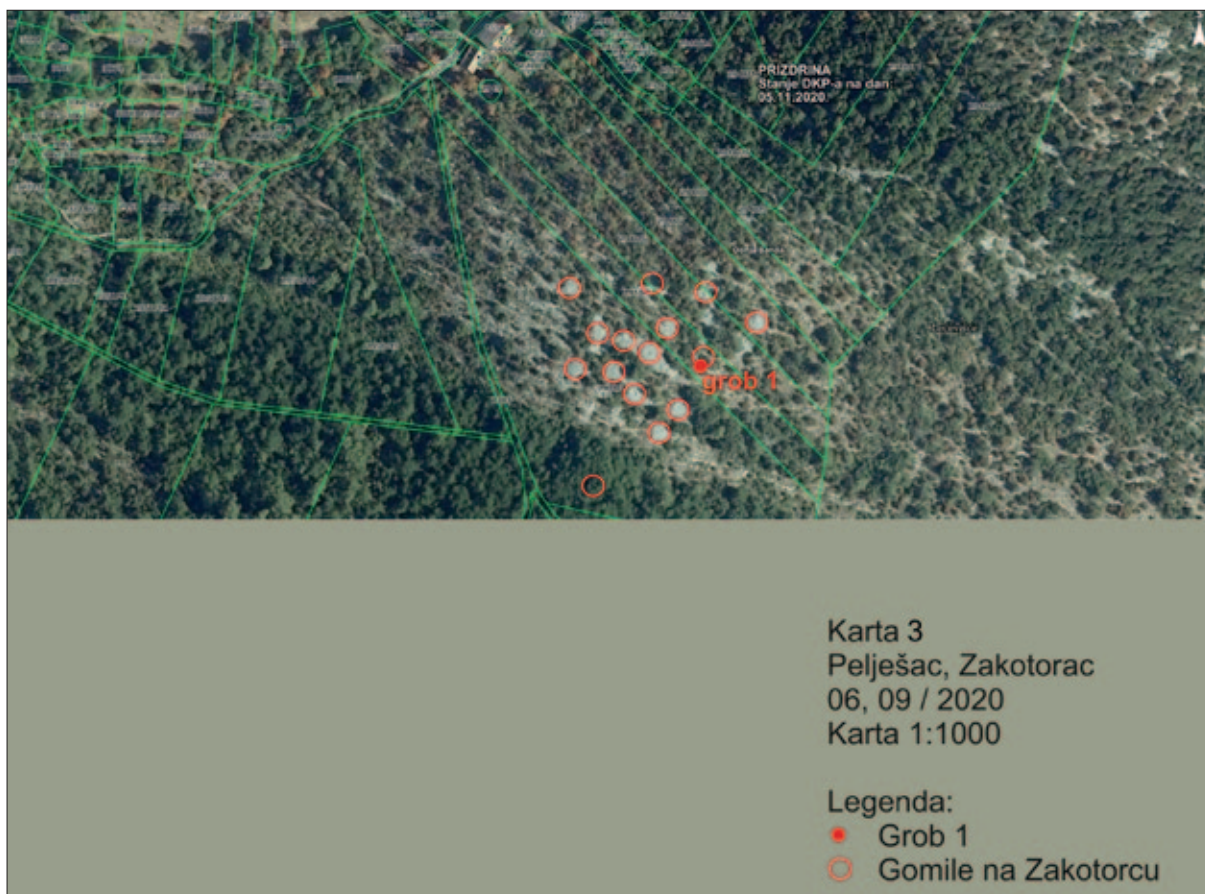
Map 2 Position of the archaeological sites, Zakotorac, scale 1:5000 (base: Geoportal DGU; computer processing by: D. Perkić)

kao i prapovijesnom nekropolom na Kopili kod Blata na Korčuli (Borzić et al. 2017), pretpostavlja se njihovo datiranje kroz željezno doba. O tome nam svjedoče i dvije postavljene sonde (S-1 i S-2) uz jednu od gomila, odnosno istražen grob i jedna konstrukcija uz grob i gomilu, što je i glavnim predmetom ovoga rada.

Za razliku od navedenih gomila na položaju Gomile, dalje prema zapadu, sve do izvora Vidohovo koji je smješten južno od zaselka Golubinica, nalazi se još desetak gomila. Ove gomile su „klasičnoga“ kupolastog izgleda, sa ili bez rubnoga vijenca. Pojedine su znatno devastirane odnošenjem kamenja, pa se ponegdje vidi i

Sl. 2 Pogled na segment nekropole Gomile u Zakotorcu, ortofoto, mjerilo 1 : 100 (snimio i izradio: M. Vuković)
 Fig. 2 A view of a segment of the Gomile cemetery in Zakotorac, orthophoto, scale 1:100 (photo and made by: M. Vuković)

Karta 3 Položaj arheoloških nalazišta, Zakotorac, karta 1 : 1000 (podloga Geoportal DGU; računalna obrada: D. Perkić)
 Map 3 Position of the archaeological sites, Zakotorac, scale 1:1000 (base: Geoportal DGU; computer processing by: D. Perkić)

Sl. 3 Zakatorac – Gomile, S-1, stanje prije iskopavanja (snimio: D. Perkić)

Fig. 3 Zakatorac – Gomile, S-1, state before excavations (photo by: D. Perkić)

sam grob konstruiran od kamenih ploča postavljenih na nož (obložnice, poklopica nedostaje). Sudeći prema veličini, takav grob bio je namijenjen ukopu „zgrčenca“. Unatoč nedostatku arheoloških istraživanja, sudeći po izgledu gomila i spomenutom „zgrčencu“, pretpostavlja se njihovo datiranje od samoga kraja eneolitika do kasnoga bronzanog doba.

Izvor Vidohovo predstavlja poseban segment uređenoga kulturnog krajolika, s izvorom vode kao izvjesnim oblikom „svetoga mjesta“ kroz sva prapovijesna i povijesna razdoblja. Iznad izvora nalazi se megalitski suhozid, neupitno posljedica ljudskoga djelovanja. Uokolo izvora vidljivi su suhozidi kao i udubljene kamenice za napajanje stoke.

POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Prostor Zakatorca rijetko je prisutan u stručnoj literaturi. Tek Nikša Petrić među ostalim spominje grobove u škrinji u Zakatorcu (Petrić 1978: 36), a Igor Fisković donosi sliku vrča pronađenoga u gomili u Zakatorcu te spominje gomile na položajima Gomila i Gomilje kao i gradinu na Kotorcu (Fisković 1972: 9; 1976: 22, 37).

ARHEOLOŠKA ISKOPAVANJA 2020.

Predmetna iskopavanja provedena su tijekom lipnja i rujna 2020. godine, sveukupno u vremenu od deset radnih dana. U istraživanjima, kojima koordinira Centar za prapovijesna istraživanja, sudjelovali su Odsjek za arheologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Institut za arheologiju i Dubrovački muzeji, uz financijsku pomoć i potporu općine Orebić i Ivana Pamića iz udruge Hrvatski dom Viganj. Voditelj istraživanja bio je dr. sc. Hrvoje Potrebića, a stručna ekipa bila je u sastavu dr. sc.

Marko Dizdar, dr. sc. Domagoj Perkić i dr. sc. Andrijana Pravidur.¹

Probna iskopavanja obavljena su uz gomilu radnoga naziva ZKG 1. Nalazi se u središnjem dijelu nekropole, malo prema istočnome rubu. Koordinate gomile su: N = 47 57 877, E = 64 43 446.² Cijela prapovijesna nekropola nalazi se na k.č. 2948/4–8, a navedena gomila i sonde na k.č. 2948/5, sve k.o. Prizdrina. Gomila je uglavnom devastirana odnošenjem kamenja, a primjetna je i kružna depresija u moguće njezinome centralnom dijelu, vjerojatno kao posljedica devastacije tijekom ranijih razdoblja.

S južne strane gomile, već prije iskopavanja, nazirala su se dva naknadno dograđena pravokutna prostora, što je primijećeno i kod dijela ostalih gomila. Upravo takva dva prostora bila su predmetom istraživanja i u dokumentaciji su nazvani Sonda 1 (S-1) i Sonda 2 (S-2).

SONDA 1

Veličina S-1, ujedno i cijele novopronađene suhozidne konstrukcije je 240 x 140 cm, ukupne dubine 72 – 80 cm (sl. 3). Iz južnoga rubnog vijenca gomile nastavljaju se istočni i zapadni zid prema jugu. S južne strane nalazi se veće kamenje posloženo na prirodni živac koji je inače na predmetnome prostoru usmjeren istok – zapad. Stoga je i sonda 1 gotovo pravilne orijentacije istok – zapad, s manjim otklonom prema zapadu. Na površini S-1 nalazi se sloj sitnog kamenja, vjerojatno nastalog

1 Za istraživanja je izdano Rješenje o dopuštenju arheoloških istraživanja nadležnoga Konzervatorskog odjela u Dubrovniku Ministarstva kulture (Klasa: UP/I 612-08/20-08/0225, Urbroj: 532-04-02-17/18-20-02, od 19. lipnja 2020.).

2 Koordinate svih speleoloških objekata određene su GPS-om, u Gauss-Krügerovu projekcijskom koordinatnom sustavu. Predmetno područje pripada tzv. 6. zoni Gauss-Krügerova sustava, o tome opširnije vidjeti u: Kušić 2017: 91–92.

Sl. 4 Zakotorac, – Gomile, položaj kacige tzv. „ilirskog tipa“ u S-1 (snimio: D. Perkić)

Fig. 4 Zakotorac – Gomile, position of the “Illyrian type” helmet in S-1 (photo by: D. Perkić)

lomljenjem kamenih ploča s površine uslijed utjecaja atmosferilija. Neposredno ispod tog sloja je miješani sloj sitnog kamenja s tamnosmeđom zemljom koja se procijedila s površine. Dalje ispod je sitno i krupno kamenje s crvenkastom zemljom gdje je pronađeno dvadeset ulomaka keramike grčke provenijencije te sedam ulomaka lokalne željeznodobne keramike.

Nakon uklanjanja prethodnoga sloja, uz istočni rub sonde i istočni pregradni zid, na dubini od 62 cm od površine, pronađena je cjelovita, samo manjim dijelom oštećena i iskrivljena brončana kaciga tzv. „ilirskog tipa“ (sl. 4). Položena je vertikalno, na paragnatide, što znači da nije bila na glavi pokojnika. Kako je kamen živac s južne strane koso položen prema sjeveru, odnosno prema grobu, veće kamenje koje čini konstrukciju groba skliznulo je prema sjeveru i na taj je način pritisnulo i udubilo kacigu s njezine desne strane (desna paragnatida se iskrivila i prošla kroz prednji dio kacige) (sl. 5). Kaciga pripada tipu III A2-a, što će se preciznije ustanoviti nakon konzervacije, a datira se u 4. st. pr. Kr.

S obzirom da osim kacige i spomenutih ulomaka keramičkih posuda nisu pronađeni ostaci pokojnika, ovu sondu ne možemo smatrati niti nazivati grobom (osim u slučaju da je riječ o kenotafu, za što za sada nema dovoljno argumenata).

Sl. 5 Zakotorac – Gomile, kaciga tzv. „ilirskog tipa“ u S-1 (snimio: D. Perkić)

Fig. 5 Zakotorac – Gomile, the “Illyrian type” helmet in S-1 (photo by: D. Perkić)

SONDA 2 / GROB 1

Nastavno na S-1 i pripadajuću suhozidnu konstrukciju, prema istoku se nastavlja S-2 i slijedeća gotovo pravokutna konstrukcija (sl. 6). Dijeli ih zajednički pregradni zid, pa je i ova sonda gotovo pravilne orijentacija istok – zapad. Unutar takve konstrukcije izgrađene od većega kamenja nalazi se manja pravokutna konstrukcija koja u biti predstavlja grobnicu u kojoj je grob 1 (sl. 7). Između grobnice s grobom 1 i vanjskoga

suhozidnog plašta nalazi se zapuna od sitnoga kamenja. Veličina grobnice je 305 x 180 cm, a ukupna dubina (od sačuvane površine) je 100 cm. U odnosu na vanjski suhozidni plašt konstrukcija grobnice s južne i istočne strane je od nešto sitnijega kamenja, sa sjeverne strane je to kamen živac na koji se nastavlja južni rub vijenca gomile. Sa zapadne strane nalazi se već spomenuti zajednički pregradni zid sa S-1, pri čemu je primjetno kako je ovaj

Sl. 6 Zakatorac – Gomile, S-2 (grob 1), stanje prije iskopavanja (snimio: M. Dizdar)

Fig. 6 Zakatorac – Gomile, S-2 (grave 1), state before excavations (photo: M. Dizdar)

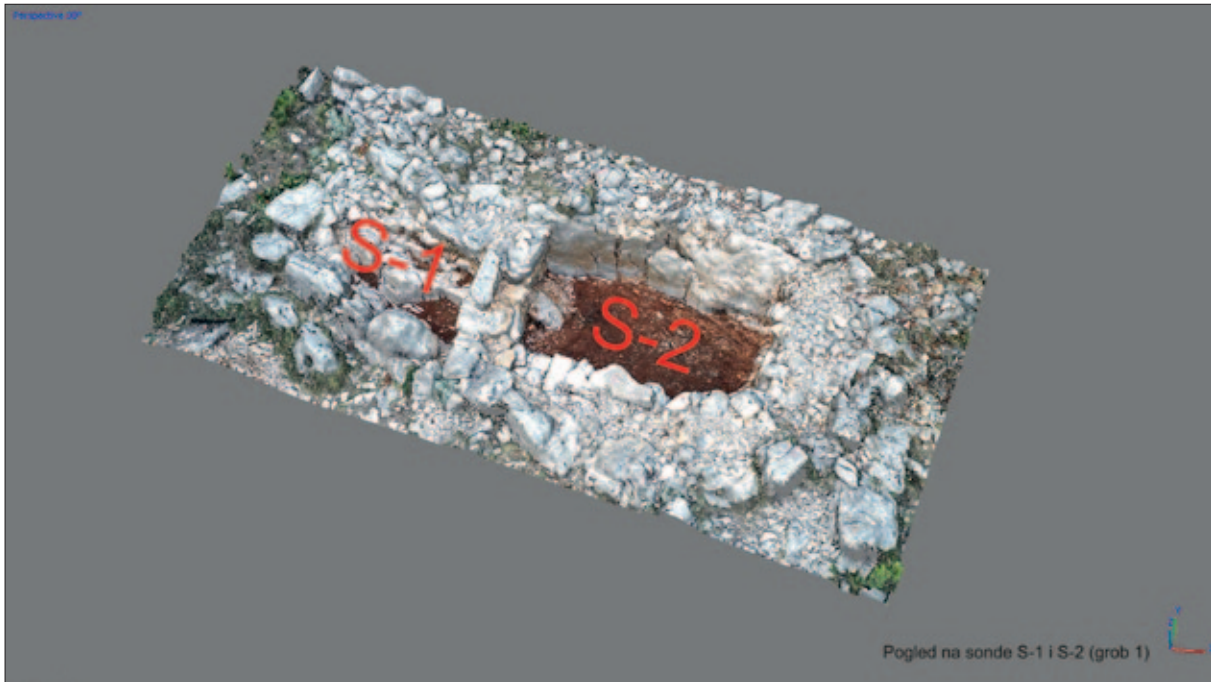
Sl. 7 Zakatorac – Gomile, S-2 (grob 1), stanje tijekom iskopavanja (snimio: D. Perkić)

Fig. 7 Zakatorac – Gomile, S-2 (grave 1), state during excavations (photo by: D. Perkić)

pregradni zid izvorno bio sastavni dio grobnice 1, dok je južni zid konstrukcije iz sonde 1 s nalazom kaciĝe bio dodan na njega (sl. 8).

Na površini S-2, kao i u prethodnoj sondi, nalazi se sloj sitnog kamenja sa sporadičnim keramičkim ulomcima i jednim ulomkom oštrice željeznoga noža. Ispod je sloj sa sitnijim i većim kamenjem s malo zemlje, zatim nešto

više ulomaka keramičkih posuda i metalnih nalaza. Tek ispod ovoga sloja dolazimo do samoga groba i njegove zapune. Grob je bio omeđen većim kamenjem sa sve četiri strane, dok su se na vrhu nalazili dijelovi kamenih ploča. Unutarnja veličina groba je oko 230 x 120 cm. Zapuna groba, u vidu tamnosive rahle zemlje, u biti predstavlja najbogatiji kulturni sloj. Sadrži 15 skupina željeznih

Sl. 8 Zakotorac – Gomile, S-1 i S-2 (grob 1), stanje po završetku iskopavanja (snimio i izradio: M. Vuković)

Fig. 8 Zakotorac – Gomile, S-1 and S-2 (grave 1), state after excavations (photo and made by: M. Vuković)

nalaza, uglavnom položenih uz zapadni rub zapune i unutarnje strane groba. U najdonjoj zapuni grobne konstrukcije pronađene su sve brončane igle, gotovo sve fibule, brončane perle, narukvice, dugmad, privjesci, prstenje, saltaleoni, brončana pinceta i pršljen. Unutar ovoga sloja pronađeni su i gotovo svi nalazi od jantara i stakla, kao i većina ulomaka keramičkih posuda, kako onih lokalne, željeznodobne provenijencije, tako i onih grčkoga porijekla. Primjetno je kako su se dijelovi kopalja i vjerojatno bojnih noževa nalazili u zapadnome dijelu na dnu unutar kamene konstrukcije groba, odnosno bili su položeni uz zapadni rub te na zapadnome kraju duljih sjeverne i istočne strane konstrukcije.

Unutar zapune groba pronađena je i većina osteoloških nalaza koji su, na žalost, vrlo loše sačuvani, no primjetno je kako se radilo o ostacima više pokojnika. Tijekom istraživanja dokumentirano je kako se dijelovi lubanja pokojnika nalaze u zapadnome i istočnome dijelu grobne konstrukcije, dok se između ponekad uspjelo utvrditi i ostatke dugih kostiju, no nisu bili u tzv. anatomskome položaju koji bi ukazivao na cjelovitost barem jednoga pokojnika. Znači li pronalazak lubanja na različitim stranama groba da su pokojnici mogli biti različito orijentirani, odnosno položeni jedan na drugome ili je pri polaganju svakoga pokojnika dolazilo do uklanjanja prethodnoga/ih, pokazati će buduće detaljnije analize. Zbog toga je provedena preliminarna bioarheološka analiza kojom je potvrđeno višekratno pokopavanje, a o čemu će zasebno biti više riječi. Za potrebe radiokarbonske analize uzeta su tri uzorka, i to jedan od zadnjega ukopa te dva od ranijih, dislociranih ukopa.

Između konstrukcije groba i grobnice nalazi se zapuna u vidu sitnoga kamenja s malo crvenkaste zemlje, u potpunosti sterilan sloj. Isti sloj nalazi se i na samome dnu groba i cijele grobnice, odnosno, tamo gdje nema živca predstavlja zdravicu.

ARHEOLOŠKI NALAZI

Keramički nalazi

U S-1 pronađeno je 20 ulomaka keramike grčke provenijencije od najmanje pet različitih posuda (74 % ulomaka, 83 % NBP³) te 7 ulomaka domaće, željeznodobne keramike od najmanje jedne posude (26 % ulomaka, 7 % NBP). U S-2 također prevladavaju ulomci keramike grčke provenijencije, kako u odnosu ulomaka keramičkih posuda, tako i prema najmanjem broju posuda. Ukupno je 1187 ulomaka grčke keramike od najmanje 31 različite posude (82,5 % ulomaka, 70,5 % NBP) te 252 ulomka željeznodobne keramike od najmanje 13 posuda (17,5 % ulomaka, 29,5 % NBP). Ukupno gledajući, imamo 1207 ulomaka grčke keramike od najmanje 36 posuda (82 % ulomaka, 72 % NBP) i 259 ulomaka željeznodobne keramike od najmanje 14 posuda (18 % ulomaka, 28 % NBP). Ovakva dominacija keramike grčkoga porijekla u popudbini primjetna je već od faze 5 starijega željeznog doba na južnome Jadranu (Marijan 2001: 101).

Lokalna željeznodobna keramika znatno je manje zastupljena u obje sonde. Oko polovice svih ulomaka pronađeno je u zapuni groba, dok je preostali dio u sloju iznad groba i zapunama između groba i grobnice, odnosno grobnice i vanjskoga zida. Zajedničko svim ulomcima je da se međusobno ne spajaju, uglavnom su grube do srednje fine fakture, prevladavajuće crvenkastih do svijetlo smeđih nijansi boje, vrlo često s dosta primjesa lomljenoga vapnenca, ponekad i krupnije granulacije. Od posuda finije fakture i tanjih stjenki imamo tek više ulomaka jedne posude, vjerojatno manje šalice tamnosive do crne boje S-profilacije oboda i vrata te polukružnoga trbuha. Ispod vrata nalazi se ukras u vidu urezanoga (urezanih?) trokuta. Pored navedenoga, imamo samo još jedan ukras na posudi grublje fakture, a sastoji se od

3 NBP = Najmanji (mogući) broj posuda.

kosih ureza na plastičnome, horizontalnome rebro ili izduženome izbojku.

Zbog velike fragmentiranosti ulomaka od oblika posuda možemo izdvojiti tek jednu minijaturnu šalicu izrazito grube fature, moguće votivnoga karaktera, kakve inače nalazimo u ilirskim svetištima toga doba: špilja Spila u Nakovanoj (Forenbafer, Kaiser 2012: 267–268) i Vilina špilja iznad izvora Omble (Perkić 2016). Primjetan je veći broj ručki, odnosno drške, među kojima možemo izdvojiti tri jezičaste drške i četiri horizontalno postavljene ručke plitkoga ovalnog ili kružnog presjeka. Takve ručke česte su u srednjem i kasnom brončanom dobu dubrovačkoga područja (Marjanović 2005: T. LIX: 4; LXII:6; Perkić 2018: 57–58, 132–134, sl. 29–31, 113–115, 133–134), no očito se oblikom zadržavaju kroz duže razdoblje. Međutim, osjetna je razlika u fakturi i boji keramike, što može biti smjer i za druge slične ulomke.

Prevladavajuća grčka keramika uglavnom je pronađena u zapuni groba, no djelomično i u slojevima iznad groba, s tim da se pojedini ulomci iz groba spajaju sa slojevima izvan zapune. Pri tome je bitno za naglasiti činjenicu da iako je riječ o intaktnome grobu, dakle zatvorenom cjelini, primjetno je da unatoč pažljivome iskopavanju i prosijavanju svih slojeva nedostaju cjelovite posude. Samo oko 30 % ukupnoga broja mogućih posuda može se rekonstruirati (sačuvan je cijeli profil posude). Pored navedenoga, na velikome broju ulomaka primjetni su uzdužno listanje kao i tragovi okrhnutosti na rubovima na inače izuzetno kvalitetnoj grčkoj keramici. Sve nas to upućuje na namjerno lomljenje, pa čak i moguće odnošenje ulomaka u okviru ritualnih obreda na grobu. Nije nepoznata pretpostavka o ritualnome bacanju i razbijanju posuda u kontekstu libacije nad grobovima kod Ilira (Stipčević 1989: 180). S druge strane, ovakvo oštećivanje posuda možda je moguće objasniti otvaranjem groba za polaganje svakoga pokojnika te uklanjanjem prethodnih pokojnika kao i predmeta koji su bili položeni uz njih. Na takvu pretpostavku možda ukazuju i nalazi dijela željeznoga noža pri vrhu grobnice kao i jedne srebrne šarnirske fibule u gornjem dijelu zapune grobnice.

Kod keramike grčke provenijencije prevladava crnoglazirana keramika raznih oblika. Dominiraju crnoglazirane kupe na nozi od kojih neke zasigurno imaju konkavni vrat i bikonični prijelaz vrata u trbuh posude (pet komada), dok je kod pojedinih sačuvana samo noga, pa samo možemo pretpostaviti njihov izgled (šest komada). Zatim, tu su najmanje tri vrste crnoglaziranih atičkih skifosa. Prvi predstavljaju manji, u cijelosti prekriveni crnom glazurom (pet komada), zatim slijede veliki, naglašeno premazani crnom glazurom u gornjim i donjim dijelovima (jedan komad) te skifosi s izvijenim obodom i kruškolikim tijelom (dva komada). Od drugih oblika crnoglaziranih posuda pronađene su i šalice s jednom trakastom ručkom (četiri komada), ponekad dodatno ukrašene vertikalnim urezima na trbuhu (jedan komad), zatim veća crnoglazirana oinochoa (jedan komad) te crnoglazirana soljenka (jedan komad).

Pored crnoglazirane keramike, prisutni su ulomci crvenofiguralne keramike (jedan skifos, a ostale ulomke zbog fragmentiranosti nije bilo moguće oblikovno odrediti) (sl. 10) te ulomci velikih skifosa gornjojadranskih radionica Alto Adriaticke keramike (dva komada) (sl. 9). Od ostalih vrsta grčke keramike imamo ulomke tek jedne oinochoe koja pripada običnoj finoj keramici blijedo sive do smeđe boje dobivene pečenjem.

Atičku crnoglaziranu keramiku nalazimo na cijelom Sredozemlju od kraja 6. st. pr. Kr., a posebno u 5. i 4. st. pr. Kr. (Sparks, Talcott 1970: 9–30, 47–186; Hayes 1984: 21). Proizvodnja u južnoitalskim radionicama započinje

u posljednjim desetljećima 5. st. pr. Kr., prije svega na području Apulije, u radionicama Metaponta i Taranta (De Julis 1997: 85; Yntema 2001: 121). Od kasnoga 4. st. pr. Kr. u južnoj Italiji postoje regionalne grupe sa svojim osobitostima koje su vrhunac dosegnule u 3. i ranom 2. st. pr. Kr. (Miše 2005: 31; Šešelj 2009: 72). Na istočnojadranskoj obali javljaju se i lokalne radionice (Hvar, Vis, Resnik) koje proizvode ovakvu keramiku od 4. do 1. st. pr. Kr. (Kirigin et al. 2005: 16).

Crnoglazirane kupe na nozi, s konkavnim vratom i bikoničnim prijelazom vrata u trbuh posude, nalazimo na atenskoj agori od kraja 6. do u sredinu 5. st. pr. Kr., a svrstane su u tip C kupa (Sparks, Talcott 1970: 91–92, 263–264; Fig. 4: 413; Pl. 19: 397–413). No, atičke kupe sa ili bez noge nastavljaju se sve do kraja 4. st. pr. Kr. (Migotti 1986: 152–153). Što se tiče skifosa, oni su najčešći oblik posuda za piće u Ateni u razdoblju 6. – 4. st. pr. Kr. (Sparks, Talcott 1970: 81). Obično su definirana tri osnovna tipa skifosa: korintski, atički tip A i tip B (opširnije vidjeti u: Sparks, Talcott 1970: 82–86; Moore 1997: 62–66; Clark et al. 2001: 145). Najčešći je tip A (Moore 1997: 62). Njihova proizvodnja počinje u Ateni sredinom 6. st. pr. Kr., a razvoj oblika može se pratiti do kraja 4. st. pr. Kr. (Sparks, Talcott 1970: 84–85). Nalazimo ih u crnofiguralnoj izvedbi u kasnom 6. i ranom 5. st. pr. Kr., u crvenofiguralnoj od početka 5. do duboko u 4. st. pr. Kr. (Moore 1997: 63), a u crnoglaziranoj do kraja upotrebe takve keramike u 1. st. pr. Kr.

Iz groba 1 u Zakatorcu nalazimo tri varijante crnoglaziranih atičkih skifosa tipa A. Za male skifose (visine 6,5 – 8 cm), gdje je najširi promjer na obodu i linija od oboda do prstenastoga dna se spušta u blagoj kosini, ne možemo znati radioničko porijeklo bez odgovarajućih analiza. Njihova datacija je na osnovi konteksta u rasponu od kraja 5. do kraja 4. st. pr. Kr. Takav sličan skifos, samo većih dimenzija (visine 14,5 – 15 cm) ima crvenkasto smeđi do crni premaz loše kvalitete (pogotovo u središnjem dijelu) i vjerojatno predstavlja imitaciju crnih atičkih „metalnih“ premaza. Ovakva keramika ponekad se naziva *pseudo black glaze*, odnosno posude s imitacijom crnoga premaza ili pseudo-posude s crnim premazom (Prag 1992: 63; Miše 2005: 30). Obično se javljaju kasnije, pa je logična pretpostavka njegova datacija u drugu polovicu ili kraj 4. st. pr. Kr.

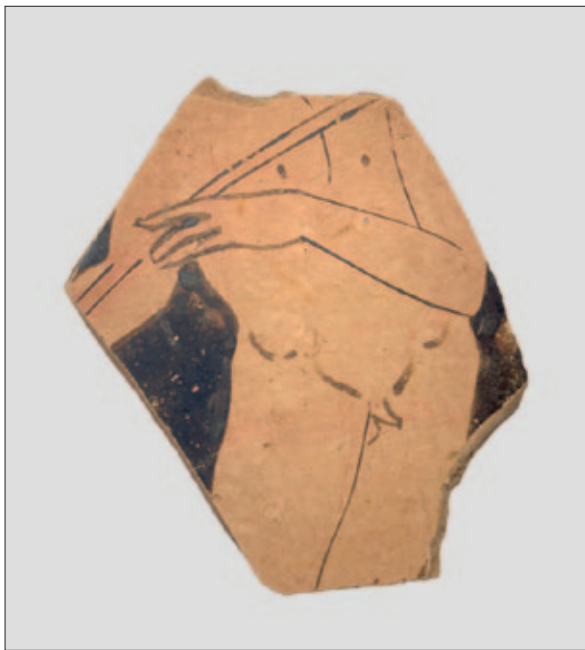
Ulomci najmanje dva skifosa (visine 10,5 – 11 cm) s izvijenim obodom (S-profilacija) i kruškolikim tijelom s naglašeno suženim donjim dijelom tijela (prema prstenastome dnu) obično predstavljaju kasniju razvojnu fazu atičkih A skifosa. Takva tendencija počinje krajem 5. st. pr. Kr. (Sparks, Talcott 1970: 84), no u 4. st. pr. Kr. taj trend se nastavlja i biva još više izražen krajem 4. st. pr. Kr. (Miše 2005: 31). Na atenskoj agori ovi skifosi obično se datiraju u treću četvrtinu 4. st. pr. Kr. (Sparks, Talcott 1970: 260; Fig. 4: 352; Pl. 17: 351–354). Dno i donji dio jednoga od ovakvih skifosa uopće nije ni imao crni premaz. Takve posude nastale su umakanjem u crni premaz, pri čemu se držalo za prstenasto dno. Nazivaju se polupremazanom keramikom, odnosno *semi-glazed ware* (Šešelj 2009: 78). Skifosi ovakvoga oblika nađeni su na brojnim jadranskim lokalitetima od Kopile na Korčuli (Borzić et al. 2017: 148, sl. 0/1), Starom Gradu na Hvaru (Migotti 1989: 25; T. 2: 3; 8:4; Miše 2005: 36, sl. 9), Martvilu (Čargo 2010: 94, 232) i Vlaškoj njivi na Visu (Ugarković 2019b: 17, 21, 28, 38, 47–48, 55, 63, 65, 71).

Crnoglazirane šalice s jednom ručkom obično imaju naglašenu S-profilaciju oboda i vrata koji se nastavlja u polukružni trbuh sa završetkom u ravnom dnu. Plitka, trakasta i tanka ručka izlazi i izdiže se iznad oboda, pa se

Sl. 9 Zakotorac – Gomile, S-2 (grob 1), ulomci Alto Adriatico skifosa (snimio: D. Perkić)

Fig. 9 Zakotorac – Gomile, S-2 (grave 1), fragments of an Alto Adriatico skyphos (photo by: D. Perkić)

Sl. 10 Zakotorac – Gomile, S-2 (grob 1), ulomak crvenofiguralnoga skifosa s prikazom Pana, Satira ili nekoga iz njihove pratnje (snimio: D. Perkić)

Fig. 10 Zakotorac – Gomile, S-2 (grave 1), fragment of a red-figured skyphos with an image of Pan, Satyr or one of their companions (photo by: D. Perkić)

vraća u gornji dio trbuha neposredno ispod vrata. Crni premaz šalice u pravilu prekriva cijelu površinu posuda, osim samoga ravnog dna, visoke je kvalitete i često dobro sačuvan. Ovakve šalice, ponekad s vertikalnim rebrima (plitki žlijebovi ili urezi) poznate su od sredine 5. st. pr. Kr. nadalje na atenskoj agori (Talcott 1935: 508–509; Sparks, Talcott 1970: 72, 250; Pl. 11: 201, 205; Fig. 3: 201, 205) i korintskoj akropoli (Pease 1937: 280–281, sl. 17: 55–56). Slična šalice s vertikalnim urezima i plitkim prstenastim dnom pronađena je u Starom Gradu na Hvaru i datirana je u drugu polovicu 4. st., a smatra se lokalnim, moguće isejskim proizvodom (Kirigin et al. 2002: 247; Miše 2005: 33, sl. 6.1). Šalice glatke površine, bez ureza ili rebara, pronađene su također u Starom Gradu (Miše 2005: 33, sl. 6.2), ali i u unutrašnjosti, npr. u Ljubomirskom polju, lokalitet Grudine, sjeverno od Trebinja (Atanacković-Salčić 1977: 27; T VII: 2) i Kačnju kod Bileće (gdje su pronađene šalice glatke i narebrene površine: Marić 1959: 95, T. I: 4; 1976: 103, 109, sl. 1; T. I: 7–8). Crnoglazirane oinochoe, slične našem primjerku, nalazimo na atenskoj agori od kraja 5. st. pr. Kr., s tim da ove iz Atene imaju uzdužno rebro na ručki, a datirane su u drugu polovicu 4. st. pr. Kr. (Sparks, Talcott 1970: 60–61, 245; Pl. 7: 127–128; Fig. 2: 128).

Vrlo čest oblik crnoglaziranih posuda, kakva je jedna pronađena i u grobu 1 u Zakotorcu, predstavljaju tzv. male zdjelice ili soljenke. U literaturi se ponekad izjednačavaju ta dva oblika, odnosno naziva, dok se na atenskoj agori pravi izvjesna distinkcija. Tako su male zdjelice datirane u 5. i 4. st. pr. Kr., nešto su pliće, s varijacijama u profilacijama (Sparks, Talcott 1970: 133–134, 297–298; Pl. 33: 850–868; Fig. 9: 850, 861). Soljenke se datiraju u isto razdoblje, no nešto su više i oblikom različite od zdjelica (Sparks, Talcott 1970: 135–138, 290–291; Pl. 34: 890–915; Fig. 9: 890–914). Obje vrste posuda od sredine 4. do sredine 3. st. pr. Kr. proizvode se i na južnoitalskome prostoru (Yntema 2001: 157–158). Naš primjerak bliži je obliku malih zdjelica. Slične posude nalazimo na lokalitetima Potirna – Grač i Kopila na Korčuli (Borzić et al. 2017: 67–68, 148, sl.

37, 0/2), Martvilu (Čargo 2010: 61) i Vlaškoj njivi na Visu (Ugarković 2015: 378–384; 2019b: 20, 50), Starom Gradu na Hvaru (Migotti 1989: 25; T. 2: 7; 8: 1; Jelčić Radonić 1995: 81, 83; Kirigin et al. 2002: 247, T. V: B2–3; Miše 2005: 37, sl. 12).

Crvenofiguralna keramika javlja se oko 530. g. pr. Kr. u Ateni, kada se oslikavanje posuda radi na posve novi način – figure se oslikavaju crveno, a pozadina crnom bojom (Boardman 1997: 7; Kušan Špalj, Rendić Miočević 2009: 18). Razdoblje crvenofiguralnoga stila trajalo je oko 200 godina, a najljepši primjerci potiču iz atičkih radionica 5. i 4. st. pr. Kr. Sredinom i krajem 5. st. pr. Kr. počinje proizvodnja crvenofiguralne keramike i u južnoj Italiji, gdje traje do kraja 4. st. pr. Kr. Poznate su radionice u Apuliji, Kampaniji, Lukaniji i Siciliji, odakle su stizale i na našu obalu (Trendall 1967; 1987; Trendall, Cambitoglou 1978; 1983; Kušan Špalj, Rendić Miočević 2009: 18; Miše 2012: 232–233).

Od crvenofiguralne keramike iz Zakotorca, posebno se može izdvojiti ulomak s prikazom nagoga Pana, Silena ili Satira sa sviralom u ruci koji je pripadao manjem skifosu s prstenastim dnom (nedostaje gornji dio skifosa s obodom i ručkama) (sl. 10). Pored toga, pronađeno je još 11 ulomaka crvenofiguralnih posuda s dijelovima prikaza glave i drugih dijelova ljudskoga tijela (ruka, noga, dijelovi torza) čiji oblik nije definiran, no zasigurno je riječ o manjim posudama – skifosima ili šalicama. Za sada nije moguće odrediti radioničko porijeklo (matično grčko ili južnoitalsko), a prema kontekstu se datiraju u 4. st. pr. Kr. Prikazi Pana, Silena (ili Satira i drugih iz njihove pratnje) relativno je čest na crvenofiguralnoj keramici. Nalazimo ih na keramici atičkih radionica s početka 5. st. pr. Kr. (Boardman 1997: 59, Fig. 7.2; 78) i južnoitalskih radionica Lucanie iz prve četvrtine 4. st. pr. Kr. (Trendall 1970: 15, Pl. IV: 3–4), Paestuma iz druge polovice 4. st. pr. Kr. (Trendall 1952: 5, 15; Pl. IV: b; XV: d).

Gornjojadranska ili Alto Adriatico slikana keramika nastala je imitacijom crveno figuralne keramike krajem 5. st. pr. Kr. u radionicama na području Picenuma, Spine i Adrije (Kirigin 1992: 79–81). Osnovna karakteristika ovih posuda je nanošenje crnoga, tamnosmedega ili crvenkastoga premaza na svjetlu podlogu. Slikaju se motivi ženskih glava u profilu, stilizirani palmini listovi, različiti biljni i geometrijski motivi. Svi oblici su preuzeti od crveno figuranih posuda atičke i apulske produkcije, a najčešće se nalaze oinochoe, lekane, skifosi, vrčevi i krateri, dok se ostali oblici javljaju rijetko (Landolfi 1997: 114; Miše 2012: 233). Gornjojadranska keramika na matičnome gornjoitalskom području proizvodnje uglavnom je pronađena kao grobni prilog (Šešelj 2009: 39–40). Na našoj obali takvi nalazi potječu iz grobova, naselja i svetišta. Tako ih nalazimo na lokalitetima od Nezakcija (Mihovilić 1996: 31, 43; sl. 43; T. XVII: 246; 2002: 505; 2004: 110, sl. 7f; 2006: 62; 2013: 273, sl. 202), trga G. Matteottija u Rovinju (Matošević, Mihovilić 2004: 16, karta 4; T. 9: 16–19), gradina Monbrodo kod Rovinja (Müller et al. 2016: 35, 46; T. 6: 1), Osoru (Mihovilić 2002: 506), gradini u Zemuniku donjem kod Zadra (Čelhar, Borzić 2016: 80–81; T. 8: 5; 17: 4), moguće i u samome Zadru,⁴ na nekropoli u Nadinu (Matković 2015: 237, kat. br. 51), Aseriji (Govorčin 2018: 26–27; Govorčin, Borzić 2018: 36–38; T. I: 1), Danilu (Kirigin 2000: 136–137, Fig. 5), rtu Ploča kod Rogoznice (Punta Planca) (Kirigin 2004a: 145, 147, Fig. 7–8; Šešelj, Čače, 2005: 165, Fig. 15; Šešelj 2009:

4 Ulomak s ukrasom vitica pronađen u sjevernome trijemu kapitolija, a autorice ga atribuiraju atičkom crvenofiguralnom keramikom (v. Čondić, Vuković 2019: 108), no vrlo vjerojatno je riječ o Alto Adriatico keramici.

43–44, kat. br. 2–4), na Visu Martvilo (Kirigin 1992: 87–88, br. 1; 2000: 133–134, br. 2; 2008: 73–74; Čargo 2010: 51, 54–56), Vlaška njiva (Kirigin 1992: 84, 91, 94; Ugarković 2015: 243–245; 2019a: 67–70, 67–73; 2019b: 17, 25, 28, 37, 38, 46, 77), kod rasadnika Palmi (Kirigin 1986: 24, br. 63; 1992: 96–97; Čargo 2007: 9; 2008: 93, 102, kat. br. 1), zatim u Starom Gradu na Hvaru (Jelčić Radonić: 1995: 62, 69, 89, 95, 108–109; sl. 27; 78; 2010: 125–129), gradini Sutilija iznad Trogira (Kirigin 2010: 23–55), Palagruži i Nakovani (Forenbaher, Kaiser 2003: 89–91; Forenbaher 2010: 153) do Viline špilje (Perkić 2010a: 33–38; 2010b: 159–161).

Iz groba 1 u Zakotorcu imamo najmanje dva velika skifosa Alto Adriatico keramike (sl. 9). Oba su ukrašena isključivo geometrijskim i vegetabilnim crno slikanim motivima. Kompozicija i odnos bordure i centralnoga ukrasa su gotovo uvijek isti. Ispod oboda je geometrijska bordura, zatim je jedna uža linija, traka, pa opet linija. Slijedi centralni motiv (geometrijski ili vegetabilni), pa opet dvije uže trake neposredno iznad prstenastog dna tamno obojanoga s vanjske strane. Prvi skifos ispod oboda ima niz visećih trokuta (širom stranom prema dolje), a između vrhova trokuta je po jedna točkica. Centralni motiv predstavlja horizontalni niz uparenih listolikih motiva s nizovima od po četiri točkice uz donji spoj listova, sve po sredini povezano s jednom tankom linijom. Drugi skifos ima borduru kao i prethodni, s tim da su ovdje viseći trokuti postavljeni širom stranom prema gore. Centralni motiv sastoji se od niza meandara.

Borduru u vidu visećih trokuta (sa širom stranom prema gore) nalazimo na pet velikih skifosa iz ilirskoga svetišta u Vilinoj špilji iznad izvora Ombles u Rijeci Dubrovačkoj⁵ te na skifosu iz groba u Sanskome Mostu koji je datiran u kraj 5. i 4. st. pr. Kr., a atribuiran apulskim radionicama Kanosa stila (Parović-Pešikan 1986: 42–43; T I: 4). Centralni motiv u vidu niza uparenih listolikih motiva (sa ili bez točkica) nalazimo na velikim skifosima iz svetišta u Vilinoj špilji, zatim skifosima, ali i olupama s kraja 4. i početka 3. st. pr. Kr. u Diomedovom svetištu na rtu Ploča kod Rogoznice (Punta Planca) (Šešelj, Čače: 2005: 165, Fig. 16; Šešelj 2009: 45–47, kat. br. 5–6) te Pharosu (Stari Grad) na Hvaru gdje ga J. Jelčić Radonić smatra južnoitalskim iz 4. st. pr. Kr. (Jelčić Radonić 1995: 22, 62), a B. Kirigin Alto Adriatico keramikom (Kirigin 2000: 136, T. I). Ponekad se ovakvi motivi na olupama pripisuju keramici srodnoj Alto Adriatico posudama, a proizvedile su se lokalno u Issi ili Farosu u 3. st. pr. Kr. (Jelčić Radonić 1995: 83, 85–86; sl. 47; 53). Još su pronađene u Trogiru (neobjavljeno), Palagruži i Donjem Hrasnom kod Neuma (Kirigin 2000: 136, T. III; 2004a: 145, 147, Fig. 7–8; Kirigin et al. 2005: 15, sl. 11, dodatak 5). Centralni motiv u vidu niza meandara nalazimo na dva velika skifosa iz svetišta u Vilinoj špilji, ali i na Velikoj gradini, Batingrad kod Posušja gdje je takva keramika atribuirana apulskoj (Oreč 1978: T XVI: 1–5).

Od obične fine keramike iz sonde 1 (S-1) imamo tek dno minijaturne amforice (ili amforiska) blijedosmede do blijedo žute boje, a iz groba 1 (S-2) ulomke jedne oinochoe smeđkaste do tamnosive boje dobivene pečenjem. Inače, termin obična fina keramika (*plain ware, fine ware*) obuhvaća različite oblike posuda fine fature, uglavnom neukrašene i rađene na lončarskome kolu u slojevima grčkoga i helenističkoga razdoblja (Kiringin 2004b: 167; Miše 2005: 43–44; Šešelj 2009: 236–237). Ovakva keramika koristi se najčešće u domaćinstvu za serviranje i pripremu hrane i pića, no nalazimo je i u grobovima

(De Julis 1997: 113–114; Čargo 2008: 98) i svetištima (Anderson-Stojanović 2002: 75, 77). Minijaturne amfore pronađene su i u svetištu u Spili Nakovana (Forenbaher, Kaiser 2003: 18, 30, 78, 85).

Metalni nalazi

Većina metalnih nalaza pronađena je u donjem dijelu zapune groba 1, zajedno s ljudskim ostacima i najvećim dijelom keramičkih nalaza, dok je nekoliko metalnih nalaza bilo i u gornjim slojevima grobne konstrukcije. U najvećem su broju pronađeni predmeti nošnje (fibule, igle, dugme) i nakita (narukvice, prstenje, privjesci, perle, saltaleoni, vitica) te dijelovi naoružanja (koplja, noževi). Toaletnome priboru pripadao bi nalaz pincete, dok se predmetima svakodnevne upotrebe možda mogu pripisati kameni pršljeni.

U sondi 1, dakle zapadno od grobnice 1 (sl. 4), pronađena je brončana kaciga tzv. „ilirskog tipa“, zaobljenoga oblika koja je oštećena na kaloti. Kaciga ima izdužene i polukružno zaobljene vanjske krajeve paragnatida koje su duboko usječene u kalotu kacige, odnosno trokutasto su izrezane i na vrhovima zašiljene. Kaciga ima četvrtasti otvor za lice te štitnik za vrat (sl. 5). Po sredini kalote nalaze se dva istaknuta rebra vjerojatno trokutastoga presjeka koja započinju iznad trna na čeonom dijelu, a završavaju na stražnjem dijelu iznad alke. Čini se kako kaciga ima rub ukrašen tankim i reljefno profiliranim rubnikom u kojem se nalazi ukras imitacije pravilno zaobljenih kuglica koje su lijevane. Na dnu svake paragnatide nalazi se po jedna rupica za vezivanje kacige. S obzirom na opisane karakteristike, kaciga se može pripisati tipu III A2-a, pri čemu će njezin detaljniji opis biti moguć nakon završetka konzervacije.

Za kacige tzv. „ilirskog tipa“, tipa III A2 poznato je kako su rasprostranjene od Grčke do rijeke Krke, pri čemu pojedinačnih nalaza na sjever ima do rijeke Save. Kacige ovoga oblika posebno su brojne na nalazištima u Dalmaciji i Hercegovini (s najbližim nalazom na Kopili na Korčuli, Radić 2017: 96–97), zbog čega se i pretpostavlja kako su se na tome području i nalazile radionice za njihovu izradu. Kacige tipa III A2-a datirane su od druge polovice 6., no najčešće u 5. st. pr. Kr. te se još pojavljuju tijekom ranoga 4. st. pr. Kr. (Vasić 1983: 76–79, Fig. 3; 2011; Teržan 1995: 87–88, Abb. 7; Blečić 2007: 77–79, Fig. 3; Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 53–63, sl. 12–16; T. 3–4; Blečić Kavur, Pravidur 2012: 45–46, 63–73, sl. 14; Blečić Kavur, Jašarević 2016: 228–231, Fig. 6; Blečić Kavur 2017: 36–38, sl. 4; 2018: 730–732, sl. 1). Dakle, kacige ovoga oblika brojne su na nalazištima južnojadranske skupine gdje su datirane u fazu 5 iz 5. – 4. st. pr. Kr. (Marijan 2001: 94, sl. 19: 32). Svakako će se o samoj kacigi kao i njezinim oblikovnim karakteristikama moći više reći nakon završetka njezine konzervacije, a što bi vrijedilo i za brojne željezne predmete iz groba 1 koji su također u izuzetno fragmentiranome stanju. Ipak, mogu se prepoznati dijelovi više dugih kopalja s naglašenim srednjim rebrom i kraćim tuljcem (najmanje 3) te ulomci sječiva većih noževa. Kako je već istaknuto, naoružanje se nalazilo u zapadnome dijelu na dnu unutar kamene konstrukcije groba. Od željeza su još bili mali pravokutni okovi sa zakovicama koji su mogli biti i dio nekoga drugog predmeta. Pojava više kopalja u grobu zabilježena je od sredine 6. st. pr. Kr. te se smatra standardnim dijelom ratničke vojne opreme (Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 63), odnosno od faze 4 na nalazištima južnojadranske skupine kada naoružanje ratnika čine koplja i noževi, pri čemu se pojava više kopalja smatra odrazom promjene u načinu borbe. Isto je zabilježeno i tijekom naredne faze 5, kada se pojavljuju i zakrivljeni

5 Neobjavljeni dio arheoloških istraživanja Dubrovačkih muzeja iz 2014. i 2015. godine. U Vilinoj špilji su takvi skifosi datirani u 4. st. pr. Kr.

željezni noževi (Marijan 2001: 81, 83–84, 94) čiji su se ulomci vjerojatno nalazili i u grobu 1 u Zakatorcu. Svakako je potrebno istaknuti kako su u grobu pronađeni ostaci više pokojnika, pa zbog toga veći broj predmeta naoružanja može pripadati nekolicini ratnika, a ne samo jednome, s najbližim usporedbama na Kopili (Radić 2017: 95–96, sl. 44).

Za kronološko određenje groba 1 u Zakatorcu od posebne su važnosti nalazi predmeta nošnje i nakita koji ujedno ukazuju i na uspostavljene kulturne kontakte zajednica koje su naseljavale Pelješac tijekom kraja starijega željeznoga doba. Nošnji pripadaju nalazi brončanih i srebrnih fibula (najmanje 12 primjeraka te još sedam ulomaka) koje su predstavljene s nekoliko osnovnih tipova, pri čemu za pojedine ulomke, prije završetka konzervacije, sa sigurnošću nije moguće zaključiti radi li se uistinu o dijelovima fibula ili nekim drugim predmetima. Ipak, pokušati će se opisati osnovni oblici s kratkim osvrtom na njihovo datiranje i rasprostranjenost.

Od srebra su izrađene šarnirske fibule tipa Vb s pet zvjezdolikih zadebljanja na luku (četiri fibule), pri čemu je igla bila od željeza ili bronce (sl. 11). Glavica ima oblik ukrašene palmete, dok je nožica u obliku glavice zmijske s tri polukuglice. Najbliže usporedbe za ove su fibule zabilježene u istraživanjima na Kopili na Korčuli u grobnici 3 (Radić 2017: 85–86, kat. br. 3/8a–g). Kako je istaknuto, fibule ovoga oblika izdvojene su kao varijanta Vb za koju je karakteristično pet ili šest zvjezdolikih zadebljanja na luku. Radi se o najbrojnijoj varijanti šarnirskih fibula koja je rasprostranjena od Podunavlja na sjeveru, pa sve do Tesalije. Najčešće su izrađene od srebra, poput opisanih iz Zakatorca, no ima ih i od bronce, zlata i željeza, pri čemu su one od srebra najčešće nošene u paru o čemu bi svjedočilo i otkriće četiri fibule u grobu 1. Fibule su datirane u 5. i 4. st. pr. Kr., dok se one najstarije pojavljuju u Makedoniji već krajem 6. i početkom 5. st. pr. Kr. Za ove se fibule s nalazišta na južnome Jadranu i u Hercegovini smatra kako se pojavljuju krajem 5. i početkom 4. st. pr. Kr. te se čak navodi kako mogu ostati u upotrebi sve do u 2. st. pr. Kr. (Vasić 1985: 135–142, sl. 6; 1999: 109–116; T. 53: 967–56: 1066; 69; Mladenović 2019: 355–363, Map 2; Pl. I–III: 34). Dakle, za šarnirske fibule varijante Vb ističe se kako se pojavljuju u 5. fazi srednjodalmatinske grupe, odnosno u 4. st. pr. Kr. (Čović 1987a: 458, T. L: 27), u fazi Glasinac Vb (Čović 1987b: 633, T. LXV: 5) te fazi 5 starijega željeznoga doba na južnome Jadranu (Marijan 2001: 123, sl. 29).

Od srebra su izrađene i dvije šarnirske fibule s višom pravokutnom nožicom koja je na vrhu sedlasto oblikovana i završava kuglicom (sl. 12), dok je glavica ovalnoga oblika, odnosno palmete te je također vjerojatno ukrašena. Na nožici jedne fibule, uz njezine rubove, nalazi se tremolo ukras, pri čemu isti ukras vodoravno dijeli nožicu na tri polja u kojima se nalaze po tri, odnosno dvije koncentrične kružnice koje su povezane po jednom kosom linijom čineći tako jedinstveni motiv. Isti se ukras nalazi i sa strane na luku fibule koji je, izgleda, četvrtastoga presjeka.

Fibule ovoga oblika izdvojene su kao šarnirske fibule s pravokutnom nožicom te su datirane u drugu polovicu 5. do polovice 4. st. pr. Kr. Za njih se smatra kako predstavljaju kombinaciju oblika dva makedonska tipa fibula – Novi Pazar i šarnirskih fibula, pri čemu je moguće prepoznati i pojedine varijante ovisno o oblikovanju glavice. Primjetna je koncentracija nalaza ovih fibula na nalazištima u Hercegovini, iako ih ima i izvan spomenutoga područja. S obzirom na primjetne razlike, posebno u obliku glavice, pretpostavlja se kako fibule potječu iz različitih radionica (Lisić 1966: 41–42, sl. 8; Vasić 1987: 52–53, T. 5, Pr. 1; 1999: 86–87, T. 67B; 2008: 13–15, T. IV: 2; 2014: 208, 211, Abb. 3: 5–6; Odža 2009: 19–20, T. IV: 1–2; Rustoiu 2013: 2–4, Fig. 3). Isto tako, ove se fibule naziva i fibulama tipa Novi Pazar južnohercegovačke varijante na šarnir za koje se ističe kako traju do početka 4. st. pr. Kr. (Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 42–43, bilj. 12). S druge strane, B. Marijan ove fibule smatra varijantom fibula tipa Novi Pazar i to kao mlađi oblik zbog šarnira. Ističe kako su karakteristične za mlađi dio faze 5 na južnome Jadranu (npr. u grobnici 3 tumula I na groblju pod tumulima Ukšići – Grebnice; Kačanj), odnosno datira ih u drugu polovicu 4. st. pr. kr., pri čemu mogu biti i kasnije (Marijan 2001: 87–88, sl. 19: 6–7; T. 6: 1; Atanacković-Salčić 1977: 29, T. II: 1). Ove fibule Š. Batović (1986: 36, 46, sl. 8: 6; 11: 1) datira u faze IV i V dalmatske kulture željeznoga doba, odnosno od 5. st. pr. Kr., dok ih B. Čović datira u 5. fazu srednjodalmatinske grupe (Čović 1987a: 458, T. L: 26), odnosno fazu Glasinac Va (Čović 1987b: 631, sl. 36: 34). Svakako je primjetno kako se fibule, osim po motivima ukrašavanja, razlikuju po obliku palmetaste glavice koja može biti ovalna ili polukružna. Najzapadniji do sada poznati nalaz fibule ovoga oblika – možda ih možemo nazvati fibulama tipa Zakatorac – potječe iz Staroga Grada na Hvaru (Jelčić Radonić 1995: 68, kat. br. 22).

Sl. 11 Zakatorac – Gomile, S-2 (grob 1), srebrna šarnirska fibula tipa Vb in situ (snimio: M. Dizdar)

Fig. 11 Zakatorac – Gomile, S-2 (grave 1), silver hinge fibula of type Vb in situ (photo by: M. Dizdar)

Sl. 12 Zakatorac – Gomile, S-2 (grob 1), srebrna šarnirska fibula s pravokutnom nožicom (snimio: D. Perkić)

Fig. 12 Zakatorac – Gomile, S-2 (grave 1), silver hinge fibula with rectangular foot (photo by: D. Perkić)

Potom slijedi skupina brončanih fibula od kojih su u najvećem broju pronađene one tipa Baška (najmanje tri fibule). Fibule izgleda imaju luk trakastoga presjeka te jednostranu spiralu od dva navoja. Jezičasti završetak nožice je kratak, dok nožica može biti C- ili J-presjeka. Prije konzervacije nije moguće više reći o ukrašavanju luka fibula. Najbliži nalaz fibule tipa Baška potječe iz Nakovane, odnosno iz uništene gomile na Klačini. Fibula ima luk okrugloga presjeka, dok završetak nožice nije sačuvan (Petrić 1981: 44, T. XXXI: 1). Isto tako, iz uništenih grobova u Stonu potječu ulomci dvije fibule (Posedel 1905: 443, T. II: 15, 20).

Poznato je nekoliko studija koje su se bavile fibulama tipa Baška, posebno od Š. Batovića, pri čemu su za njih korišteni i neki drugi nazivi (npr. ranolatenoidni tip fibule; zapadnobalkanski lokalni tip ranolatenoidnih fibula). Fibule najčešće imaju nožicu J-presjeka koja na kraju ima jezičasti završetak, dok je luk najčešće ovalnoga presjeka. Jednostrana spirala sastoji se od dva do tri navoja. Ove su fibule često zbog nepostojanja podataka o okolnostima nalaza okvirno bile datirane u širi vremenski okvir od prijelaza 5. na 4. st. pr. Kr., s trajanjem do u 2., pa čak i 1. st. pr. Kr., pri čemu su bile prepoznate tri faze u njihovome razvoju (Lo Schiavo 1970: 450; Batović 1973: 121–123, karta 10; 1976: 44, 53–54, karta 9; Klarin 2001: 34–35; Čelhar 2009: 88; Batović, Batović 2013: 52, karta 2). D. Glogović fibule tipa Baška datira od 6. st. pr. Kr. te ih zapravo izdvaja kao protocertosa fibule s jezičastim završetkom, dok tek fibule mlađe varijante prepoznaje kao tip Baška koje su mogle biti izrađene i od srebra. Za fibule se navodi kako su rasprostranjene u sjevernoj Dalmaciji i na Kvarneru (Glogović 2003: 74–75, Map 70A; T. 54: 521–55: 532). Prema B. Čoviću datirane su u faze 4 i 5 srednjodalmatinske grupe (Čović 1987a: 455, 458, sl. 26: 15). Fibule tipa Baška u posljednje vrijeme u nekoliko je navrata detaljno analizirala M. Blečić Kavur koja ističe kako su se fibule ovoga tipa razvijale iz nekih starijih ili srodnih tipova fibula na prostoru Liburnije, gdje su se izrađivale sve do baroknih oblika iz tzv. srebrnoga horizonta, odnosno kako se najčešće javljaju na prostoru sjeverne i srednje Dalmacije, no ima ih do sjeverne Bosne te Istre. S obzirom na tehnološke i dekorativne karakteristike razlikuje se nekoliko varijanti, pri čemu su za sada najslabije zastupljene starije varijante koje predstavljaju manje fibule s malim produžetkom na nožici i ponekad minimalnim linearnim ukrasom. Kod fibula mlađe varijante povećava se izrada kovanjem, tj. iskucavanjem i urezivanjem, a pojavljuje se i ukrašavanje tremolo tehnikom, zbog čega fibule postaju sve veće. Isto tako, mlađe varijante počinju se izrađivati i u srebru te imaju listoliko proširen i raskovan luk, zatim dugu nožicu kojoj list nije više tako dugačak kao kod starijih varijanti, ali je zato kraći i širi. Upravo su ove fibule prepoznatljive za tzv. srebrni horizont na području Liburnije (Blečić 2007: 117, sl. 8; Blečić Kavur 2015: 73–77, Fig. 25D–27). Svakako su fibule tipa Baška, uostalom kako to pokazuju i nalazi iz groba 1 u Zakotorcu te usporedbe, predstavljale jedan od vodećih oblika ženske nošnje na istočnoj obali Jadrana tijekom 5. i 4. st. pr. Kr.

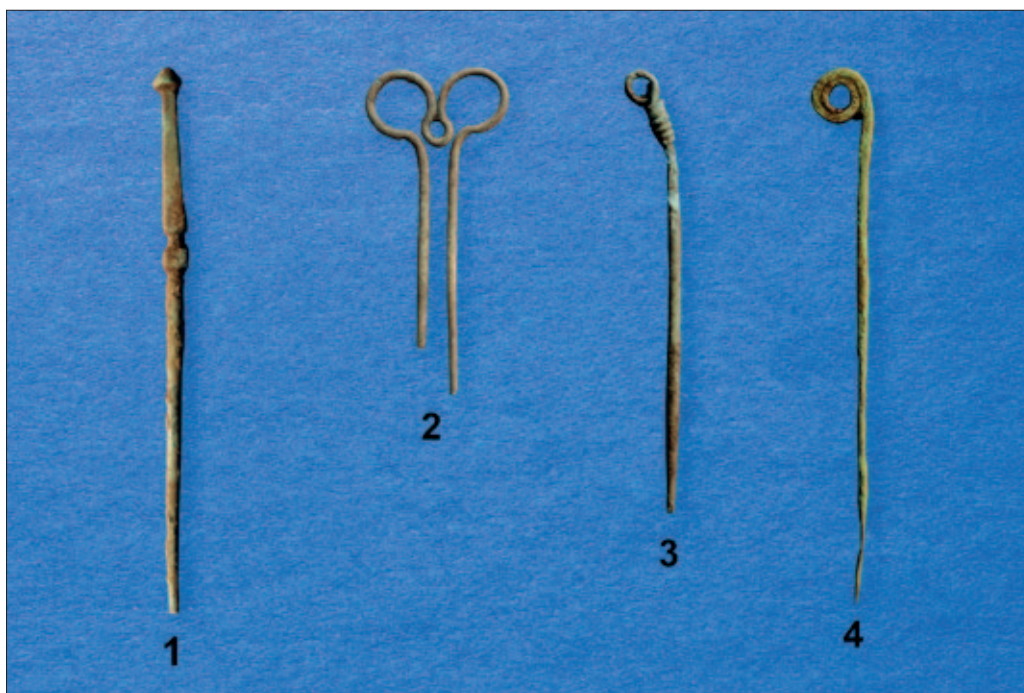
Dvije pronađene brončane fibule mogu se pripisati tipu protocertosa s nožicom C-presjeka i kuglicom na njezinom kraju, dok je luk trakastoga presjeka. Spirala je vjerojatno bila jednostrana s dva navoja. Njihova je pojava u Istri i Dalmaciji datirana od sredine 6. st. pr. Kr., dok im se pojava datira oko 600. g. pr. Kr. Rasprostranjene su duž cijele istočnojadranske obale i zaleđu te se često pojavljuju u kombinaciji s drugim tipovima fibula (Glogović 2003: 76–78; T. 55: 533–56: 555; 70B), uostalom kao u grobu 1 u Zakotorcu. Usporedba je poznata u nalazu

fibule ovoga tipa u grobu s Lokruma (Batović 1988: 65, sl. 11; Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 45) te se ističe kako pokazuju nadregionalnu rasprostranjenost, odnosno nalaze se od *Caput Adriae* i zaleđa kao i duž istočne obale Jadrana, ali i na nalazištima u središnjoj i južnoj Italiji (Guštin, Knific 1975: 836–838, karta 1A; Batović 1976: 44, karta 8; Lo Schiavo 2010: 529–553; Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 45, T. 2: 29; Blečić Kavur, Podrug 2014: 53–59, sl. 12). Na nalazištima na južnome Jadranu datirane su u 5. te početak 4. st. pr. Kr., iako je njihova pojava na sjevernoitalskim nalazištima kao i na jugoistočnoalpskom prostoru dokumentirana već od sredine 7., iako su brojnije u prvoj polovici 6. st. pr. Kr., pa tako i u Liburniji te kod Japoda kada se izgleda pojavljuju već tijekom druge polovice 7. st. pr. Kr. (Blečić 2007: 116; Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 45; Blečić Kavur, Podrug 2014: 57). B. Čović ih datira u 4. fazu srednjodalmatinske grupe (Čović 1987a: 455, T. XLIX: 10, 12; L: 22).

S jednim je primjerkom zastupljena je brončana lučna jednopetljasta fibula sa simetričnom nožicom trapezoidnoga oblika. Za ovu fibulu, u odnosu na prethodno dva spomenuta oblika brončanih fibula, nema tako puno usporedbi. U grobnici u Kačnju pronađene su dvije željezne lučne fibule sličnoga oblika s tri obruča na luku, samo je nožica simetrična i pravokutna (Marić 1959: 92, T. III: 1). Slična fibula potječe iz groba Vražići III/5 u kojem je pronađena s Certosa fibulom tipa V, pri čemu je datirana u fazu Glasinac Va (Čović 1987b: 631, T. LXIV: 8).

Od predmeta nošnje u najvećem su broju pronađeni različiti oblici brončanih igala (19 cjelovitih i još 14 ulomaka), pri čemu za neke ulomke, zbog fragmentiranosti, nije sasvim sigurno radi li se o dijelovima istih ili različitih tipova igli (sl. 13) ili su kod nekih manjih ulomaka možda čak to i dijelovi igala fibula. Najbrojnije su dvojne igle s M-glavicom izrađene od glatke brončane žice (sl. 13: 2), ukupno 11 komada, s glavicom koja je šira od tijela. Pronađen je ulomak jedne željezne dvojne igle s M-glavicom.

Dvojne igle ovoga oblika izdvojene su, prema R. Vasiću, kao tip IVa (Vasić 1982: 241–250, Karte 9; 2003: 123–128, T. 69), pri čemu se prepoznaju dvije varijante ovisno o presjeku žice na glavicu. Igle tipa IVa predstavljaju izuzetno brojne i dugotrajne tip koji je rasprostranjen na zapadnom i južnom Balkanu od 8. pa sve do 2. st. pr. Kr., odnosno poznati su brojni nalazi s prostora Hercegovine, Dalmacije, zapadne Bosne i Like gdje su najčešće datirane u 5. i 4. st. pr. Kr. kada se pojavljuju u ratničkim grobovima, iako su poznati i nalazi iz grobova žena (Čović 1964: 126–127, karta IV; Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 34–39, sl. 3–4; T. 1: 1–17; Blečić Kavur, Jašarević 2016: 227–228, Fig. 2: 4–8; 4; Blečić Kavur, Kavur 2016: 245; Mladenović 2019: 363–364, Pl. III: 35–46). Dakle, brončane igle tipa IVa datirane su u faze 4 i 5 srednjodalmatinske grupe (Čović 1987a: 456, 459, T. L: 5), zatim u fazu Glasinac Va kada su najbrojnije te potom u fazu Vb (Čović 1987b: 631, 633; T. LXII: 38; LXV: 1, 11). Na južnome Jadranu pojavljuju se u fazi 4, odnosno od druge polovice 6. i početka 5. st. pr. Kr. (Marijan 2001: 80, sl. 15: 27; T. 3: 12–14), a nastavljaju se i u fazu 5 kada prevladavaju kao tip igala (Marijan 2001: 91, sl. 19: 23; T. 6: 2–6; 10: 4; 11: 5; 14: 2–3), a kada je datirana željezna igla ovoga oblika (Marijan 2001: 91, sl. 19: 21; T. 3: 15). Tako su igle tipa IVa česte na južnom Jadranu (Marijan 2001: 80, 91), o čemu uostalom svjedoče i nalazi iz Zakotorca te s Kopile na Korčuli (Radić 2017: 89, kat. br. 0/8).

Sl. 13 Zakatorac – Gomile, S-2 (grob 1), brončane igle (snimio: D. Perkić)

Fig. 13 Zakatorac – Gomile, S-2 (grave 1), bronze pins (photo by: D. Perkić)

Po brojnosti potom (tri komada) slijede igle s uvijenom i namotanom glavicom ili tzv. pseudociparske igle (*Schlaufennadeln*) (sl. 13: 3). Najbliže usporedbe za igle ovoga oblik zabilježene su na Kopili (Radić 2017: 89, kat. br. 4/21–22) te npr. u grobnici iz Kačnja (Marić 1976: 107, T. II: 4). Njihova je pojava zabilježena na južnome i zapadnome Balkanu, u Makedoniji i Grčkoj gdje se možda pojavljuju već od 8./7. st. pr. Kr., pri čemu se igle izrađene od zlata i srebra pojavljuju u pojedinim kneževskim grobovima. Poznat je i veći broj nalaza sa srednjeg i južnog dijela istočnojadranske obale te zaleđa (Kilian-Dirlmeier 1984: 281–283, T. 112–113; Vasić 2003: 100–101, T. 64; Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 39–40; Blečić Kavur, Kavur 2016: 245), pri čemu su nalazi s južnoga Jadrana datirani u fazu 5 (Marijan 2001: 92, sl. 19: 26; T. 10: 5; 14: 10). Nalazi s Glasinca datirani su u fazu IVc-1 te se smatraju za mogući import s južnijega područja (Čović 1987b: 609, sl. 35: 32).

S dva primjerka zastupljene su igle s raskucanom i uvijenom glavicom (sl. 13: 4). Najbliži poznati nalazi potječu iz Nakovane gdje iz uništene gomile na Klačini potječu dvije igle ovoga oblika (Petrić 1981: 44, T. XXXI: 2–3), a pronađene su i u istraživanjima na Kopili (Radić 2017: 89, kat. br. 3/14). Igle s raskucanom i uvijenom glavicom pripadaju tipu igala koji u kulturološkome te kronološkome određenju nisu sasvim indikativan nalaz. Rasprostranjene su na širokome prostoru već od ranoga brončanog pa sve do kraja starijega željeznog doba. Na središnjem i južnome dijelu istočnojadranske obale čini se kako su nešto prisutnije od 6. st. pr. Kr., a mogle su biti dio muške, ali i ženske nošnje (Blečić Kavur, Miličević-Capek 2011: 39–40, T. 1: 19–22; Blečić Kavur, Podrug 2014: 41–42, T. 1: 3). Iгла ovoga oblika pronađena je u grobu 2 tumula I na nalazištu Gubavica kod Mostara te je datirana na početak faze 2, odnosno na početak 7. st. pr. Kr. (Marijan 2001: 56, 59, sl. 12: 8), no kao dugotrajan tip poznate su i tijekom faze 4 iz druge polovice 6. i početka 5. st. pr. kr. (Marijan 2001: 80, sl. 15: 26; T. 3: 11) te potom i faze 5 (Marijan 2001: 91, sl. 19: 25; T. 11: 4). B. Čović ih datira u fazu 3 srednjodalmatinske grupe

te potom u fazu 4 (Čović 1987a: 450, 456; sl. 26: 7; T. L: 4), dok se na Glasincu navode u fazi IVb (Čović 1987b: 595, sl. 34: 24).

Posebno su zanimljive dvije igle s malom stožastom glavicom i duljim vratom kvadratnoga presjeka ispod kojega se nalazi još jedno manje kvadratno zadebljanje (sl. 13: 1). Na vratu jedne igle nalazi se urezani ukras. Radi se o obliku za koji je za sada poznato tek nekoliko usporedbi poput nalaza iz Plane kod Bileće (Truhelka 1901: 7, T. II: 1–3) te s Gradine u Prenju kod Stoca za koje se smatra kako se radi o lokalnome obliku iz 5.–4. st. pr. Kr. (Marijan 1989: 65, 67, T. II: 3).

Nakitu pripadaju brojni ulomci (35) od najmanje pet brončanih narukvica, od kojih je jedna bila spiralna i sastavljena od većega broja navoja koji su okrugloga presjeka. Još je pronađeno nekoliko brončanih obruča (četiri cjelovita i više ulomaka) različitih promjera kao i manja brončana vitica s blago prebačenim krajevima. Posebno su zanimljivi nalazi čak pet brončanih prstena. Dva prstena su izrađena od brončane žice i na sredini imaju spiralni navoj. Druga dva prstena imaju ovalnu pločicu s urezanim ukrasom koji se ne vidi prije konzervacije, dok za jedan prsten, zbog fragmentiranosti, za sada nije moguće odrediti izvoran oblik.

Brončani prsten s ovalnom pločicom zabilježen je u grobu IV u Vičjoj luci te je pripisan prstenju tipa VI prema tipologiji J. Boardmana koje se uglavnom koristilo tijekom 4. st. pr. Kr. Prstenje od bronce, osobito s prikazima domaćih životinja, pripisano je sredozemnim proizvodnim središtima, iako se pojavljuje i na keltskim nekropolama sjeverne Italije te nalazištima na istočnoj obali Jadrana. Za rasprostranjenost ovakovoga prstenja smatra se kako slijedi distribuciju staklenih perli u obliku amforiska, čime se potkrepljuju kontakti antičke Makedonije i istočne obale Jadrana (Blečić Kavur, Kavur 2016: 249; 2017: 105). Inače, bogati grob IV iz Vičje luke datiran je u 5. fazu srednjodalmatinske grupe (Čović 1987a: 459, T. L: 23; Blečić Kavur, Kavur 2016: 249, Fig. 2: 18), dok je pojava ovakvoga prstenja na Glasincu datirana u najmlađu fazu Vb (Čović 1987b: 633, T. LXV: 6).

Osim toga, u grobu 1 pronađeno je i nekoliko različitih brončanih privjesaka. S jednim primjerkom zastupljen je privjesak s manjim obručen na vrhu i kojega izlazi dulji središnji nastavak koji se na kraju, čini se, dijeli na po jedno manje izbočenje sa svake strane, pa se možda radi o privjesku u obliku ribljega repa (?). No, završetak je oštećen pa nije sasvim sigurno kako je završavao. Privjesci ovoga oblika karakteristični su za nalazišta smještena južno od Alpa te za jugoistočnoalpski prostor, dok su iznimka na sjevernome Jadranu. Ovi se privjesci nalaze pojedinačno ili s drugim predmetima, kao npr. kao ukrasi na fibulama ili ogrlicama zajedno s drugim oblicima privjesaka, a datiraju se od 6. do 4. st. pr. Kr. (Blečić Kavur 2015: 94–97, sl. 35B; 36). Inače, privjeske u obliku ribljega repa T. Warneke dijeli na dvije varijante – varijantu A s manjom ušicom i izduženim, ravnim krakovima savijenih krajeva te varijantu B s većom ušicom i kratkim krakovima trokutastoga presjeka savijenima prema gore, pri čemu su primjetne razlike u njihovoj kronologiji i distribuciji gdje privjesci varijante A (rasprostranjeni uglavnom sjeverno od Alpa) nestaju vjerojatno početkom 5. st. pr. Kr. (Warneke 1999: 96–100).

Pronađena je i polovica spiralno naočarastoga privjeska s petljom. Ovi se privjesci jednostavne izrade te višenamjenske primjene često pojavljuju na istočnoj obali Jadrana i neposrednome zaleđu od kasnoga brončanog doba te posebno u željeznome dobu, pri čemu se smatra kako su nastali pod utjecajima iz unutrašnjosti zapadnoga Balkana (Batović 1983: 292, 301, 312, 319, 329, 340, 373; sl. 19: 9; 20: 23; Blečić 2002: 113–114; 2004: 84–85). Za ovaj se oblik privjeska pretpostavlja kako je tijekom kasnoga brončanoga doba bio ukras za kosu (Čović 1983: 428, sl. 29: 18; Gavranović 2011: 228–229, Abb. 229). U glasinacskoj kulturi traju još u fazi IVa na početku starijega željeznog doba i više se ne pojavljuju u mlađim grobnim cjelinama (Čović 1987b: 582, 585–586; sl. 33: 4; T. LX: 3). S druge strane, u srednjodalmatinskoj grupi zabilježeni su tijekom faze 2 te se nastavljaju i u fazu 3, pa i kasnije kada su mogli biti obješeni npr. na glavicu igle (Čović 1971: 301, T. II; 1987a: 448, 452, 456; sl. 26: 1; T. XLIX: 17). Privjesak ovoga oblika s Gradine Krstače kod Bileće datiran je u fazu 1 starijega željeznog doba na južnome Jadranu (Marijan 2001: 50, sl. 11: 2). Dakle, radi se dugotrajnome obliku privjeska koji se pojavljuje još od ranoga brončanog doba pa sve do kraja željeznoga doba, a može dolaziti u kombinacijama s drugim predmetima, uz primjetne razlike u veličini, obliku te posebno funkciji (Nadbath 2004: 75–76).

Još je pronađen i oštećeni šuplji privjesak u obliku bule s kružnom perforacijom u sredini i ušicom na vrhu. Privjesci u obliku bule okrugloga su oblika, a izrađeni su od dva brončana lima kalotastoga presjeka koji su u sredini spojeni zakovicom/trnom, o čemu bi svjedočila i rupica na boljoj sačuvanoj polovici bule iz Zakotorca. Bule se pojavljuju od 9.–8. st. i smatra se kako se zadržavaju sve do u 5. st. pr. Kr. (Hiller 1991: 183–184), dok se na nalazištima u Bosni pojavljuju tek od 6. st. pr. Kr. (Gavranović 2011: 238, Abb. 243). To je rasprostranjeni nakitni oblik čitavoga Jadrana tijekom starijega željeznog doba, no ima ih sve do Sanskoga Mosta i Donje Doline. Bule su posebno prepoznatljivi element japodske nošnje te se pretpostavlja kakon su služile kao amuleti za njihove nositelje (Balen-Letunić 2009). Na jugoistočnoalpskom prostoru brončane bule bile su značajne za kraj 5. i prvu polovicu 4. st. pr. Kr., dok su na japodskome i viničkome kulturnom prostoru nalaze od 5. do 3. st. pr. Kr. (Blečić Kavur 2015: 91–94, sl. 35A). B. Čović ih datira u fazu 4 srednjodalmatinske grupe (Čović 1987a: 456, T. L: 18).

Toaletnom priboru može se pripisati nalaz veće brončane pincete s izduženim krakovima te trapezoidno raširenim krajevima. Na nalazištima na južnome Jadranu pincete su zabilježene u muškim grobovima datiranim u fazu 4, odnosno u drugu polovicu 6. i početak 5. st. pr. Kr., iako ih na istome prostoru ima i prije (Marijan 2001: 81, sl. 15: 21; T. 3: 23–24). Na Glasincu su pincete datirane u fazu IVc-1 (Čović 1987b: 611, sl. 35: 35). S druge strane, brončane pincete promatraju se kao dio ženskoga toaletnog pribora, a po tijelu i uz rubove najčešće su bile ukrašene urezanim jednostavnim linearnim ili geometrijskim motivima. Pincete su prepoznatljiv element posljednjih faza kultura Japoda i Liburna te osobito viničke grupe u 3. i 2. st. pr. Kr. (Blečić Kavur 2015: 175, sl. 63A).

Spomenimo još i nalaze dva bikonična kamena pršljena te jednoga brončanog. Pršljeni izrađeni od kamena za sada nisu tako brojan nalaz. Najbliža je usporedba poznata u nalazu tri kamena pršljena iz uništene gomile ili groba na ravnom u Klačini u Nakovani od kojih su dva ukrašena motivima koncentričnih kružnica (Petrić 1981: 44, T. XXXI: 4–6). Kameni pršljen promjera 2,1 cm poznat je i iz groba u Stonu koji je definiran kao perla (Menalo 2009: 107, sl. 10; T. I: 8), a poznato je još nekoliko ovakvih nalaza (npr. Kačanj, Luburić polje).

U grobu 1 od brončanih predmeta još su pronađene dvije zakovice, zatim pet manjih brončanih perli, više spiralnih cjevčica ili saltaleona koji su vjerojatno bili dijelovi ogrlica, dva brončana okrugla predmeta poput umetka zaravnjena s donje strane te još dva takva nalaza izrađena od srebra za koje je moguće kako su zapravo bili dijelovi nekih drugih oštećenih predmeta. Isto tako, brojni su i sitni ulomci brončanih predmeta za koje, prije konzervacije, nije moguće odrediti njihov osnovni oblik ili se također možda radi o dijelovima već opisanih nalaza.

Nalazi od jantara i stakla te ostali nalazi

Posebno brojnu skupinu nalaza iz groba 1 u Zakotorcu predstavljaju različiti oblici staklenih i jantarnih perli koje su vjerojatno pripadale dijelovima nekoliko ogrlica. Ukupno je pronađena 271 staklena perla te 287 jantarnih perli kao i amorfni oblika jantara. Ovoj se skupini nalaza može pripisati i jedan probušeni zub. Od stakla su izrađene: svijetlosmeđe i svijetlo zelene bikonične perle, zatim tamnoplave ovalne perle te takve ukrašene bijeloplavim motivima oka kao i svijetlosmeđe ovalne perle. Pronađena je i jedna smeđa perla oblika koštice lubenice. Od jantara su većinom pronađene ovalne perle, zatim one valjkastoga, bikoničnoga i diskoidnoga oblika. U manjem se broju pojavljuju i veće diskodine perle te one zaobljenoga srcolikog oblika s vodoravnim žlijebom i vodoravnim rupicom (sl. 14).

S obzirom da je staklene i jantarne perle potrebno detaljno razvrstati nakon konzervacije, ovom se prilikom samo ukratko opisuju veće jantarne perle srcolikoga oblika sa žlijebom (sl. 14). Za ovakve se perle navodi kako se na Glasincu pojavljuju krajem faze IVc-2 (Čović 1987b: 620, sl. 36: 24), odnosno radi se vjerojatno o perlama tipa 47c koje se povezuju uz središnji Balkan te horizont kneževskih grobova kraja 6. i početka 5. st. pr. Kr. (Palavestra 1993: 253; 1997: 35–37; 2006: 55, 61, 65). Inače, na južnome Jadranu i zaleđu jantarne perle različitih oblika postaju sve češće od faze 4, a posebno su brojne u fazi 5 (Marijan 2001: 82, 92, sl. 19: 15–16; T. 3: 31–39) kada su datirane veće jantarne perle različitih oblika iz humka VIII s nalazišta Ždrijelović – Glavica (Marijan 2001: 30, 92; T. 7: 3–5). Spomenute perle (sl. 12) poznate su iz Kačnja (Marić 1959: 93–94; T. 3: 17–19), a datirane su u 6.–5. st. pr. Kr. (Marijan

Sl. 14 Zakatorac – Gomile, S-2 (grob 1), jantarna perla (snimio: D. Perkić)
Fig. 14 Zakatorac – Gomile, S-2 (grave 1), amber bead (photo by: D. Perkić)

2001: 92), pri čemu se ističe kako se od početka faze 5 jantar na područje južnoga dijela istočnojadranske obale i zaleđa uvozi iz južne Italije (Marijan 2001: 118). Osim u Kačnju (Marić 1959: 93, sl. 4; 1976: 108, T. III: 15, 17–19), jantarne perle su u većem broju dokumentirane i u istraživanjima na Kopili (Eterović Borzić 2017). Ostale jantarne perle iz groba 1 u Zakatorcu vjerojatno se mogu pripisati tipovima 5, 6b, 8a-b, 14 i 18c (Palevestra 1993; Kurti 2013), no njihovo preciznije određenje ipak zahtijeva detaljniju analizu koja će se provesti nakon konzervacije i dokumentacije.

Bioarheološka i radiokarbonska analiza

Ostaci ljudskih kostiju pronađeni su isključivo u grobu 1 (S-2). Vrlo su slabo sačuvani, fragmentirani te se tijekom iskopavanja nije mogao definirati niti jedan cjeloviti skeletni ukop u anatomske položaju. No, već prema položaju i brojnosti kostiju pretpostavilo se kako je riječ o ukopu većega broja individua, što su potkrjepljivali i pronađeni grobni prilozci, posebno dijelovi nošnje i nakita.

Bioarheološka, odnosno antropološka analiza osteoloških ostataka provedena je u laboratoriju Antropološkoga centra Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.⁶ Prema antropološkome izvještaju⁷ u grobu 1 je pokopano najmanje 13 individua, od čega deset odraslih osoba i troje djece. Djeca su bila starosti od 0,5 do 1 godine, od 6 do 7 i od 7 do 8 godina. Od odraslih osoba jedna je sigurno bila žena (30 – 45 godina) te dva muškarca (jedan 30 – 45 godina i jedan 25 – 35 godina). Za ostale nije bilo mogućnosti utvrditi spol, a za još samo jednu osobu se pretpostavlja kako je bila starija od 45 godina. S obzirom na disperziju svih kostiju unutar groba, izgleda da su djeca uglavnom bila pokopana u zapadnome dijelu groba, a odrasli u svim dijelovima.

Dva zuba od različitih individua su putem radiokarbonske (¹⁴C) analize uže datirana.⁸ Prvi uzorak datiran je u rasponu od 380. do 170. g. pr. Kr., dok je drugi bitno stariji u rasponu od 980. do 810. g. pr. Kr.⁹ Dakle, prvi uzorak u svom gornjem rasponu 4.

st. pr. Kr. u potpunosti odgovara svim pronađenim arheološkim nalazima. Za razliku od njega, za drugi uzorak nemamo odgovarajuće arheološke nalaze, što ukazuje na mogućnost da ih nije niti bilo, ili je riječ o sekundarnome, dislociranome ukopu/ima gdje se nisu prenijeli i eventualni grobni prilozci.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na području zaseoka Zakatorac u Donjoj Bandi, općina Orebić, u središnjem dijelu poluotoka Pelješac, provedena su probna arheološka iskopavanja na položaju Gomile. Riječ je o prapovijesnoj nekropoli s najmanje 27 kamenih gomila i suhozidnim konstrukcijama nadograđenima na gomile. Istražene su tek dvije takve dograđene konstrukcije (S-1 i S-2) s južne strane jedne od gomila. Takvi „aneksi“, kao i same gomile, građeni su u suhozidnoj tehnici te su uvijek naknadno dodani na gomilu. Dva istražena aneksa imaju zajednički pregradni zid između njih, pri čemu je primjetno kako je sjevernija konstrukcija pridodana na onu južnu. U zapadnome prostoru (S-1) nije bilo skeletnih ostataka kao niti same grobne konstrukcije, pa očigledno ne možemo govoriti o grobu. U zapuni toga prostora, na samome dnu, uz istočni (pregradni) zid prema S-2, pronađena je cjelovita, manjim dijelom oštećena i iskrivljena brončana kaciga tzv. „ilirskog tipa“, tipa III A2-a datirana u 4. st. pr. Kr. Od ostalih nalaza imamo tek dvadesetak ulomaka keramike crne provenijencije 4. st. pr. Kr., uglavnom ulomaka erglaziranih skifosa i šalica, amforiska te drugih manjih posuda, sveukupno od najmanje pet različitih posuda.

U istočnome, naknadno dograđenome prostoru (S-2) u odnosu na gomilu, definirana je pravokutna suhozidna konstrukcija koja u biti predstavlja grobnicu u kojoj je pronađen grob 1. Sam grob, kao i grobnica te oba dograđena prostora uz gomilu pravilne su orijentacije (istok – zapad), s blagim odklonom prema zapadu. U zapuni na dnu groba pronađeni su skeletni ostaci više individua. Prema obavljenoj bioarheološkoj analizi u grobu 1 pokopano je najmanje 13 individua, od čega deset odraslih osoba i troje djece. Radiokarbonska (¹⁴C) analiza dva uzorka (zuba) od dvije različite individue kronološki su odredila najmanje dva razdoblja ukopa: kraj kasnoga brončanog doba (980. – 810. g. pr. Kr.) i početak mlađega željeznog doba (380. – 170. g. pr. Kr.). Dok se ne provedu radiokarbonske analize i ostalih individua, prema pronađenim grobnim prilozima i dijelovima nošnje možemo pretpostaviti ukop barem jedne muške i jedne ženske individue u 4. st. pr. Kr. te jedne individue u 10. – 9. st. pr. Kr. za koju nemamo popratnoga arheološkog materijala u grobu. Takvi podaci ukazuju na neke nove spoznaje glede pogrebnih običaja prapovijesnih zajednica ovoga područja, ali otvaraju i brojna nova pitanja. Nadamo se da će analize drevne DNA kao i daljnje radiokarbonske analize odgovoriti na barem neka od njih.

Moguće je kako je na ostacima ukopa s kraja brončanoga doba bila podignuta grobnica u koju je prvo bio položen muškarac označen prilozima željeznoga naoružanja (više kopalja i bojni nož) kao ratnik. Koplja su se nalazila sa zapadne i sjeveroistočne strane glave pokojnika, na mjestu gdje su na dnu groba i pronađeni dijelovi lubanje. Iznad su bili brojni predmeti nošnje (fibule, igle) i nakita (narukvice, prstenje, privjesci, perle i dr.) koji ukazuju da se vjerojatno radilo o naknadnim pokopima žene/žena, možda i djece te drugih muškaraca. Možda je pri polaganju slijedećega pokojnika, nakon ukopa ratnika s naoružanjem, kaciga premještena iz groba

6 Bioarheološku analizu proveo je prof. dr. sc. Mario Šlaus sa suradnicama: dr. sc. Vlasta Vyroubal, dr. sc. Željka Bedić, Anita Adamić Hadžić.

7 Stručni izvještaj EP - 315 - 12/20, prosinac, 2020.

8 Radiokarbonska datiranja obavljena su u laboratoriju Isotoptech Zrt, No. 18/C Bem tér, Debrecen, Mađarska.

9 DeA-28727, I/2582/3, Zakatorac U3, Conventional 14C age (yrs BP) (1 sigma) 2201 ± 32, Calibrated calendar age (cal AD/BC) (2 sigma) BC 380–170. DeA-28728, I/2582/4, Zakatorac U13, Conventional 14C age (yrs BP) (1 sigma) 2743 ± 35, Calibrated calendar age (cal AD/BC) (2 sigma) BC 980–810.

te položena u posebnu konstrukciju koja je dograđena sa sjeverne strane grobnice, a koja je bila istražena sondom 1. Možda se na taj način željelo sačuvati najvrjedniji predmet u grobu – kacigu – od oštećenja koja su kasnije nastala narednim polaganjima pokojnika u grobnicu. Kaciga je, zanimljivo, položena upravo odmah s druge strane pregradnoga zida u odnosu na položaj glave ratnika. To bi značilo kako je zajednica, možda obitelj, već pri izgradnji grobnice i najstarijem pokopu, u ovome slučaju ratnika, bila svjesna kako će u istu grobnicu biti položeni još neki preminuli članovi obitelji ili zajednice. Inače, običaj pokopavanja više pokojnika u jedan grob već je dokumentiran u zaleđu južnoga dijela istočnojadranske obale, o čemu svjedoči otkriće grobnice Vašarovine II za koju se pretpostavlja kako je poslužila za pokopavanje tijekom duljega vremena, odnosno kroz nekoliko generacija (Marijan 1986: 23; Čović 1987a: 457–458, 469–470, 477) te u Kačnju (Marijan 2001: 34, 91, 134). Ostaje pitanje orijentacije pokojnika u grobu 1 u Zakotorcu, odnosno jesu li pokojnici bili različito orijentirani s obzirom na spol kako je to pretpostavljeno za neka druga i nešto starija nalazišta (Marijan 2001: 122–124). U svakome slučaju, prvopokopani ratnik u grobu 1 u Zakotorcu bio je orijentiran zapad – istok. Inače, ovakav način pokopavanja u zajedničke grobnice povezivao se s kultom predaka (Marijan 2001: 136–137).

Od arheoloških nalaza, osim slabo sačuvanoga naoružanja (koplja, noževi), pronađeni su brojni predmeti nošnje (fibule, igle) i nakita (narukvice, prstenje, privjesci, perle, saltaleoni, vitica) koji su se nalazili u donjem dijelu zapune groba 1, zajedno s ljudskim ostacima i najvećim dijelom keramičkih nalaza (sl. 9–14). Toaletnom priboru pripada nalaz pincete, dok se predmetima svakodnevne upotrebe pripisuju nalazi pršljena. Tek se nekoliko metalnih predmeta nalazilo u gornjim slojevima grobne konstrukcije.

Pronađeni predmeti nošnje, odnosno različiti oblici fibula i igala datiraju grob 1 u 4. st. pr. Kr., uostalom kao i keramički nalazi. Radi se, dakle, o kronološki dosta homogenom materijalu koji ukazuje kako se pokopavanje u grobnicu provodilo tijekom jedne do dvije generacije tijekom 4. st. pr. Kr., odnosno nedostaju nalazi koji bi ukazivali na bitno starije ili mlađe pokope. Najbliže usporedbe za fibule i igle zabilježene su na malobrojnim nalazištima toga vremena koja su za sada poznata na južnome Jadranu, dok su u većem broju dokumentirane na susjednome, bolje istraženome području Hercegovine – dvije igle tipa IVa, igle s uvijenom i namotanom glavicom, tzv. pseudociparske igle, igle s malom stožastom glavicom i zadebljanim vratom, fibule tipa Baška i protocertosa, srebrne šarnirske fibule tipa Vb te srebrne šarnirske fibule s pravokutnom nožicom. Za pojedine spomenute oblike usporedbe su poznate kako na ostalome dijelu istočnojadranske obale, posebno na nalazištima južno od rijeke Krke, tako i na širim prostorima zapadnoga i srednjega Balkana. Slično vrijedi i za različite oblike jantarnih perli, posebno one veće srcolikoga oblika, pri čemu se želi istaknuti kako je u grobu 1 ukupno pronađeno više od 500 različitih jantarnih i staklenih perli koje su vjerojatno pripadale nekoliko ogrlica.

Što se tiče keramičkih nalaza, u grobu 1 pronađena je najmanje 31 različita posuda grčke provenijencije iz vjerojatno matičnih atičkih i italskih radionica 4. st. pr. Kr. (crnoglazirane kupe na nozi, soljenka i šalice s trakastom ručkom, crnoglazirani manji i veći te kruškoliki skifosi, veliki Alto Adriatico skifosi, oinochoe crnoglazirane i od obične fine keramike, crvenofiguralni skifosi – prikaz Pana i druge crvenofiguralne posude). Ulomci posuda su u najvećem broju dokumentirani uz sjevernu stranu groba, posebno u sjeverozapadnome dijelu. Potrebno je naglasiti kako su to najskupocjenije posude toga vremena koje je domaće stanovništvo prilagalo uz svoje pokojnike, istaknute članove zajednice, kao grobni prilog i dar za njihov onostrani život. Na taj način se željela naglasiti njihova važnost za zajednicu, ali i polog za izvjesni oblik zaštite koju umrli pružaju živućim nasljednicima. Ne možemo znati da li su do skupih posuda dolazili trgovinom ili gusarenjem. Moguće je oboje jer je tijekom mlađega željeznog doba gusarstvo bilo vrlo rašireno općenito na Mediteranu, kako od strane Krećana, Etolaca, Etruščana, tako i od Ilira (Cabanés 2002: 142). Prema Polibijevim navodima (*Historija* II, 5, 1–2) neprekidni napadi Ilira na obale Peleponeza, na Elidu i Meseniju bili su česti kroz 3. st. pr. Kr. i ranije (Cabanés 2002: 140). Tukidid u drugoj polovici 5. st. pr. Kr. piše da je kod Grka i njima susjednih barbarskih naroda uz more gusarstvo sasvim normalna stvar (Tukidid I, 5). No, isto tako činjenica da je riječ o raznovrsnome materijalu iz različitih, međusobno vrlo udaljenih radionica – matičnih grčkih, velikogrčkih, južno i gornjoitalskih radionica – dopušta i mogućnost intenzivne trgovine. Sva keramika grčke provenijencije na osnovi svojih tipološko-oblikovnih karakteristika, vrsti keramike kao i zajedničkome zatvorenom kontekstu, može se datirati u 4. st. pr. Kr.

Za lokalnu prapovijesnu, željeznodobnu keramiku (ulomci najmanje 13 različitih posuda, no niti jednu nije moguće u cijelosti rekonstruirati), na osnovi jedinstvenoga i zatvorenoga grobnog konteksta, također možemo pretpostaviti datiranje u 4. st. pr. Kr. Naime, za takvu keramiku širega jadranskog prostora ne postoje jasne kronološko-tipološke odrednice, stoga posebna vrijednost ovih nalaza (iako relativno malobrojnih) je značajan doprinos i po tome pitanju.

U svakome slučaju, riječ je o izuzetno vrijednome nalazištu, prapovijesnoj nekropoli pod gomilama i dograđenim suhozidnim konstrukcijama na gomile. Radi se o prepoznatljivoj grobnoj arhitekturi za koju su najbliže usporedbe zabilježene u Nakovani i na Kopili na susjednoj Korčuli te se možda može pretpostaviti kako se radi o karakterističnim počivalištima pokojnika koja su obilježila krajolik u sutonu prapovijesti na južnome dijelu istočnojadranske obale. U Zakotorcu su istražene tek dvije takve dograđene konstrukcije, pri čemu je jedna neupitno grob značajnoga pripadnika ratničke elite iz 4. st. pr. Kr. uz kojega je vjerojatno pokopana i osoba/osobe ženskoga roda, možda čak i dijete/djeca. Raniji horizont 10. – 9. st. pr. Kr. predstavljen je ukopom najmanje jedne individue, no bez priloga. Za izuzetno vrijedan nalaz kacige tzv. „ilirskog tipa“, pretpostavljamo kako je, iz nama nepoznatih razloga, bila položena u zaseban prostor dograđen uz grob, što ne isključuje mogućnost kako se i ona možda može povezati s pokopom ratnika opremljenoga s više kopalja iz groba 1.

IZVORI / SOURCES

- Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata*, knjiga I-III (u prijevodu Stjepana Telara), Matica Hrvatska, Zagreb, 1957.
- Polibije, *Istorije* (u prijevodu Marijane Ricl), Matica srpska, Novi Sad, 1988.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Anderson-Stojanović, V. 2002, Demeter and Kore on the Isthmus of Corinth, in: *Peloponnesian Sanctuaries and Cults, Proceedings of the 9th International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 11–13 June 1994*, Hägg R. (ed.), Svenska Institutet i Athen, Stockholm, 75–83.
- Atanacković-Salčić, V. 1977, Prethodni izveštaj sa istraživanja praiistorijskih tumula u Ljubomiru, *Tribunia*, Vol. 3, 19–50.
- Balen-Letunić, D. 2009, Bulla – An amulet and ornament of the Japodian wear, in: *Keltske studije II. Studies in Celtic Archaeology. Papers in honour of Mitja Guštin*, Tiefengraber G., Kavur B., Gaspari A. (eds.), Protohistoire Européenne 11, Éditions Monique Mergoïl, Montagnac, 225–233.
- Batović, A., Batović, Š. 2013, *Helenistički grobovi iz Nadina u okviru V. (zadnje) faze liburnske kulture*, Posebna izdanja 2, Arheološki muzej Zadar, Matica hrvatska, Grad Benkovac, Zadar.
- Batović, Š. 1973, Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, *Diadora*, Vol. 6, 5–165.
- Batović, Š. 1976, Le relazioni culturali tra le sponde Adriatiche nell'eta del Ferro, in: *Jadranska obala u protohistoriji. Kulturni i etnički problemi, Simpozij održan u Dubrovniku od 19. do 23. X 1972.*, Suić M. (ed.), Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu – Arheološki institut, Zagreb, 11–93.
- Batović, Š. 1983, Kasno brončano doba na istočnom jadranskom Primorju, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. IV: Bronzano doba*, Benac A. (ed.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 271–373.
- Batović, Š. 1986, Dalmatinska kultura željeznog doba, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*, Vol. 25(12) (1985–1986), 5–60.
- Batović, Š. 1988, Osvrt na područje Dubrovnika u prapovijesti, in: *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Znanstveni skup Dubrovnik, 1. - 4. X. 1984.*, Rapanić Ž. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 12, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 51–77.
- Blečić, M. 2002, Kastav u posljednjem tisućljeću prije Krista, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XXXV, 67–146.
- Blečić, M. 2004, Grobnik u željezno doba, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XXXVII, 47–117.
- Blečić, M. 2007, Status, Symbols, Sacrifices, Offerings. The Diverse Meanings of Illyrian Helmets, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XL, 73–116.
- Blečić Kavur, M. 2015, *Povezanost perspektive. Osor u kulturnim kontaktima mladog željeznog doba*, Univerza na Primorskom, Lošinj, Koper – Lošinj.
- Blečić Kavur, M. 2017, Ilirske kacige iz Crne Gore, *Nova antička Duklja*, Vol. VIII, 31–57.
- Blečić Kavur, M. 2018, Ritualiziranje kaciga – simboličan protokol željeznog doba Dolenjske, *Etnoantropološki problemi*, n. s. Vol. 13(3), 729–745. <https://doi.org/10.21301/eap.v13i3.9>
- Blečić Kavur, M., Miličević-Capek, I. 2011, O horizontu ratničkih grobova 5. stoljeća pr. Kr. na prostoru istočne obale Jadrana i njezina zaleđa: primjer novog nalaza iz Vranjeva sela kod Neuma, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 28, 31–94.
- Blečić Kavur, M., Pravidur, A. 2012, Ilirske kacige s područja Bosne i Hercegovine, *Glasnik zemaljskog muzeja*, n. s. Vol. 53 (2011), 35–136.
- Blečić Kavur, M., Podrug, E. 2014, Nekropola gradine Velika Mrdakovica – grobovi starijega željeznog doba, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 107, 31–112.
- Blečić Kavur, M., Jašarević, A. 2016, The Unknown Known: New Archaeological „Clothes“ of Ritešić – work in progress, in: *Funerary Practices during the Bronze and Iron Ages in Central and Southeast Europe, Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archaeology in Čačak, Serbia, 24th–27th September 2015*, Sirbu V., Jevtić M., Dmitrović K., Ljuština M. (eds.), Faculty of Philosophy University of Belgrade, National museum Čačak, Beograd – Čačak, 225–236.
- Blečić Kavur, M., Kavur, B. 2016, *Pars pro toto: A World in a Small Place – The Example of Iron Age Grave Goods from Viča Luka*, in: *Funerary Practices during the Bronze and Iron Ages in Central and Southeast Europe, Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archaeology in Čačak, Serbia, 24th–27th September 2015*, Sirbu V., Jevtić M., Dmitrović K., Ljuština M. (eds.), Faculty of Philosophy University of Belgrade, National museum Čačak, Beograd – Čačak, 237–256.
- Blečić Kavur, M., Kavur, B. 2017, Many shades of translucent: amphoriskos-shaped glass beads from Viča luka, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 110(1), 93–112.
- Boardman, J. 1997, *Athenian Red Figure Vases: The Archaic Period*, Thames & Hudson, London.
- Borzić, I., Eterović Borzić, A., Radić, D., Radovčić, D. 2017, *Grad mrtvih nad poljem života*, Muzej antičkog stakla, Zadar.
- Cabanes, P. 2002, *Iliri, od Bardileja do Gencija*, Biblioteka Antika, Zagreb.
- Clark, A. J., Elston, M., Hart, M. L. 2001, *Understanding Greek Vases: A Guide to Terms, Styles, and Techniques*, J. Paul Getty Museum, Los Angeles.
- Čargo, B. 2007, *Grčko-helenistička keramika u Arheološkom muzeju u Splitu*, Arheološki Muzej u Splitu, Split.
- Čargo, B. 2008, Helenistički grobovi kod rasadnika palmi u Visu, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 101, 87–142.
- Čargo, B. 2010, *Martvilo – Istraživanja jugozapadne isejske nekropole do 1970. godine*, Arheološki muzej u Splitu, Split.
- Čelhar, M. 2009, Prilog poznavanju prapovijesti Dugog otoka, *Archaeologia Adriatica*, Vol. III, 83–104.
- Čelhar, M., Borzić, I. 2016, Gradina u Zemunik donjem – nalazi željeznog i rimskog doba, in: *Zemunik u prostoru i vremenu*, Faričić J., Dundović Z. (eds.), Sveučilište u Zadru, Zadar, 68–117.
- Čondić, N., Vuković, M. 2019, *U temeljima grada. Iz arheoloških slojeva liburnskog Zadra*, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Čović, B. 1964, Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centralnom području, in: *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praiistorijsko doba održan 15. i 16. maja 1964.*, Benac A. (ed.), Posebna izdanja IV, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 95–134.
- Čović, B. 1971, Nalaz praiistorijskog nakita iz Otoka (Vitina), *Glasnik zemaljskog muzeja*, n. s. Vol. XXVI, 301–307.
- Čović, B. 1983, Glasinačka kulturna skupina, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. IV: Bronzano doba*, Benac A. (ed.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 413–432.
- Čović, B. 1987a, Srednjodalmatinska grupa, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. V: Željezno doba*, Benac A. (ed.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 442–480.
- Čović, B. 1987b, Glasinačka kultura, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. V: Željezno doba*, Benac A. (ed.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 575–642.
- De Julis, E. M. 1997, *Mille anni di ceramica in Puglia*, Edipuglia, Bari.
- Eterović Borzić, A. 2017, Jantarni nalazi, in: I. Borzić, A. Eterović Borzić, D. Radić, D., Radovčić, D., *Grad mrtvih nad poljem života*, Muzej antičkog stakla, Zadar, 117–124.
- Fisković, I. 1972, *Kulturno umjetnička prošlost Pelješkog kanala*, Biblioteka Mogućnosti, Split.
- Fisković, I. 1976, Pelješac u protopovijesti i antici, *Pelješki zbornik*, Vol. 1, 15–77.
- Forenbaher, S. 2010, Ilirsko svetište u Spili kod Nakovane, in: *Antički griči na tlu Hrvatske*, Poklečki Stošić J. (ed.), katalog izložbe, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 152–157.
- Forenbaher, S., Kaiser, T. 2003, *Spila Nakovana. Ilirsko svetište na Pelješcu*, V.B.Z., Zagreb.
- Forenbaher, S., Kaiser, T. 2012, Recognizing Ritual in the Dark, Nakovana Cave and the End of the Adriatic Iron Age, in: *Sacred Darkness: a Global Perspective on the Ritual Use of Caves*, Moyes H (ed.), University of Colorado Press, Boulder, 263–274.

- Gavranović, M. 2011, *Die Spätbronze- und Früheisenzeit in Bosnien. Teil I-II*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 195, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Glogović, D. 2003, *Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatiner)*, Prähistorische Bronzefunde XIV(13), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Govorčin, P. 2018, *Helenistička keramika iz Aserije*, Unpublished MA Thesis, University of Zadar, Zadar.
- Govorčin, P., Borzić, I. 2018, Prilog poznavanju helenističke keramike iz liburnske Aserije, *Asseria*, Vol. 14, 29–66.
- Guštin, M., Knific, T. 1975, Halštatske in antične najdbe iz Javora, *Arheološki vestnik*, Vol. XXIV (1973), 831–846.
- Hayes, J. W. 1984, *Greek and Italian Black-gloss wares and related wares in the Ontario Royal Museum*, Royal Ontario Museum, Toronto.
- Hiller, G. 1991, *Zur japodischen und liburnischen Früheisenzeit Nordwestjugoslawiens*, PhD Thesis, Fakultät für Orientalistik und Altertumswissenschaft der Rupprecht-Karis-Universität Heidelberg, Heidelberg.
- Jelčić Radonić, J. 1995, *Pharos – antički grad*, in: *Pharos. Antički Stari Grad*, Jelčić Radonić J., Rauter Plančić B. (eds.), Muzejski galerijski prostor, Zagreb, 55–114.
- Jelčić Radonić, J. 2010, Far u svjetlu novih arheoloških istraživanja, in: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Poklečki Stošić J. (ed.), katalog izložbe, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 125–129.
- Kilian-Dirlmeier, I. 1984, Der dorische Peplos: ein archäologisches Zeugnis der dorischen Wanderung, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, Vol. 14(3), 281–291.
- Kirigin, B. 1986, *Issa, otok Vis v helenizmu*, katalog izložbe, Narodni muzej, Ljubljana.
- Kirigin, B. 1992, Vaze tipa „Alto Adriatico“ iz Isse, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 32, 79–98.
- Kirigin, B. 2000, Alto-Adriatico vases from Dalmatia, in: *Adriatico tra IV e III A.C., vasi Alto-Adriatico tra Piceno, Spina e Adria*, Atti del convegno studi Ancona, 20-21. giugno 1997, Landolfi M. (ed.), L'Erma di Bretschneider, Roma, 131–137.
- Kirigin, B. 2004a, The beginning of promunturium Diomedis: preliminary pottery report, in: *I Greci in Adriatico 2*, Braccisi L., Luni M. (eds.), Hesperia. Studi sulla Grecita d'Occidente 18, L'Erma di Bretschneider, Roma, 141–150.
- Kirigin, B. 2004b, Faros, parska naseobina, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 96, 9–301.
- Kirigin, B. 2008, *Grčko-helenistička zbirka u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*, Arheološki muzej u Splitu, Split.
- Kirigin, B. 2010, Gradina Sutilija povrh Trogira i nalazi rane keramike tipa Alto-Adriatico, in: *Scripta Bnanimiro Gabričević dictata*, Dukić J., Milošević A., Rapanić Ž. (eds.), Kulturno društvo Trilj, Trilj, 23–55.
- Kirigin, B., Hayes, J., Leach, P. 2002, Local pottery production at Pharos, in: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu, Cambi N., Čače S., Kirigin B. (eds.), Književni krug Split, Split, 241–260.
- Kirigin, B., Katunarić, T., Šešelj, L. 2005, Amfore i fina keramika (od 4. do 1. st. pr. Kr.) iz srednje Dalmacije: preliminarni ekonomski i socijalni pokazatelji, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 98, 7–21.
- Klarin, N. 2001, Prapovijesni grobovi na Aseriji – Istraživanja 1999. godine, *Diadora*, Vol. 20 (2000), 23–71.
- Kurti, R. 2013, Qelibari gjatë periudhës së bronzit të vonë dhe të hekurit në shqipëri, *Illiria*, Vol. XXXVI, 73–108.
- Kušan Špalj, D., Rendić Miočević, A. 2009, *Najljepše grčke slikane vaze iz riznice Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.
- Kušić, D. 2017, Koordinate speleoloških objekata i položaj u prostoru, in: *Speleologija*, Rnjak G. (ed.), Hrvatski planinarski savez, Zagreb, 87–96.
- Landolfi, M. 1997, Catalogo, in: *Classico Anticlassico, Vasi alto-adriatiche tra Piceno, Spina e Adria*, Berti F., Bonomi S., Landolfi M. (eds.), Aspasia, Ancona, 81–209.
- Lisićar, P. 1966, Prilozi poznavanju Epitaura, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Vol. 4 (1962–1963), 25–43.
- Lo Schiavo, F. 1970, Il gruppo liburnico-japodico. Per una definizione nell'ambito della protostorica balcanica, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, Serie VIII Vol. CCCLXVII(XIV–6), 363–523.
- Lo Schiavo, F. 2010, *Le fibule dell'Italia meridionale e della Sicilia dall'età del bronzo recente al VI secolo a. C.*, Prähistorische Bronzefunde XIV(14/1–3), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Marić, Z. 1959, Grobovi ilirskih ratnika iz Kačnja, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. Vol. 14, 87–102.
- Marić, Z. 1976, Reviziono iskopavanje ilirske grobnice u Kačnju kod Bileće, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. Vol. 30–31 (1975–1976), 101–113.
- Marijan, B. 1986, Zajednička grobnica željeznog doba iz Vašarovina kod Livna, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. Vol. 40–41 (1985–1986), 23–38.
- Marijan, B. 1989, Protohistorijski nalazi s Gradine u Prenju kod Stoca, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. Vol. 42–43 (1987–1988), 61–71.
- Marijan, B. 2001, Željezno doba na južnojadranskom području (Istočna Hercegovina, Južna Dalmacija), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 93 (2000), 7–221.
- Matošević, D., Mihovilić, K., 2004, *Prapovijesni nalazi na trgu G. Matteottija u Rovinju*, Zavičajni muzej grada Rovinja, Rovinj.
- Menalo, R. 2009, Još jedan željeznodobni grob na prevlaci kod Stona, *Archaeologia Adriatica*, Vol. III, 105–121.
- Migotti, B. 1986, Grčko-helenistička keramika iz Starog Grada na Hvaru, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XIX, 147–178.
- Migotti, B. 1989, Grčko-helenistička keramika iz Starog Grada na Hvaru (II), *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XXII, 19–34.
- Mihovilić, K. 1996, *Nezakcij, nalaz grobnice 1981. godine*, Monografije i katalogi 6, Arheološki muzej Istre, Pula.
- Mihovilić, K. 2002, Grčki i helenistički nalazi u Istri i Kvarneru, in: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu, Cambi N., Čače S., Kirigin B. (eds.), Književni krug Split, Split, 499–519.
- Mihovilić, K. 2004, Ceramica Greca in Istria, in: *I Greci in Adriatico 2*, Braccisi L., Luni M. (eds.), Hesperia. Studi sulla Grecita d'Occidente 18, L'Erma di Bretschneider, Roma, 101–121.
- Mihovilić, K. 2006, Gli Istri in ambito Adriatico e Centro-Europeo, in: *Istria nel tempo. Manuale di storia regionale dell'Istria con riferimenti alla città di Fiume*, Ivetić E. (ed.), Centro di ricerche storiche Rovigno, Rovinj, 61–64.
- Mihovilić, K. 2013, *Histri u Istri. Željezno doba Istre*, Monografije i katalogi 23, Arheološki muzej Istre, Pula.
- Miše, M. 2005, Grčka i helenistička keramika iz Farosa u Arheološkom muzeju u Splitu (stari fond), *Vjesnik za arheologiju i povijest Dalmatinsku*, Vol. 98, 25–48.
- Miše, M. 2012, Trgovački kontakti dvaju jadranskih obala krajem 4. i u 3. st. pr. Kr. na primjeru slikane keramike, *Histria Antiqua*, Vol. 21, 231–240.
- Mladenović, O. Đ. 2019, A New Find of Bronze Hinged Fibula from the Vicinity of Svrlijg, in: *Zbornik radova u čast 80. g. života Rastka Vasića*, Filipović V., Bulatović A., Kapuran A. (eds.), Arheološki institut, Beograd, 355–366.
- Moore, M. B. 1997, *Attic red-figure and white ground pottery*, The Athenian Agora XXX, Princeton, New Jersey.
- Müller, S., Čuka, M., Hellmuth Kramberger, A., 2016, Monbrodo – nova istraživanja gradine južno od Rovinja u blizini uvale Cisterna, *Histria archaeologica*, Vol. 47, 21–55.
- Nadbath, B. 2004, Metallene Einzelfunde der Bronze- und Eisenzeit im Raum von Bosnien und Herzegowina, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 31, 33–109.
- Odža, A. 2009, Željeznodobne fibule iz arheološke zbirke Franjevačkog samostana na Humcu kod Ljubuškog, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 102, 7–58.
- Oreč, P. 1978, Prapovijesna naselja i grobne gomile (Posušje, Grude i Lištica), *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. Vol. 32, 181–291.
- Palavestra, A. 1993, *Praistorijski čilibar na Centralnom i Zapadnom Balkanu*, Posebna izdanja 52, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd.
- Palavestra, A. 1997, Prehistoric Amber and Glass Beads from Kosovo, *Balkanica*, Vol. XXVIII, 15–43.
- Palavestra, A. 2006, Amber in Archaeology, in: *The magic of Amber*, Palavestra A., Krstić V. (eds.), Archaeological monographs 18, National Museum, Belgrade, 32–85.
- Parović-Pešikan, M. 1986, Grčko-italske i helenističke vaze iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. Vol. 40–41 (1985–1986), 39–60.
- Pease, M. Z. A. 1937, Well of the Late Fifth Century at Corinth, *Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 6(2), 257–316.

- Perkić, D. 2016, Vilina špilja iznad izvora Omble, *Hrvatski arheološki godišnjak*, Vol. 12 (2015), 857–860.
- Petrić, N. 1978, Gradina Grad u Nakovani na Pelješcu, in: *Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji, Znanstveni skup Vodice, 10.-13. V. 1976.*, Rapanić Ž. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 3, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 35–48.
- Petrić, N. 1981, Nakovana, Pelješac – ilirski tumul, *Arheološki pregled*, Vol. 22, 44–45.
- Posedel, J. 1905, Prehistorijsko groblje kod Stona, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Vol. XVII, 441–444.
- Prag, A. J. N. W. 1992, Black glaze ware, in: *An Iron Age and Roman Republican Settlement on Botromagno, Gravina di Puglia. Excavations of 1965–1974. Volume II. The Artifacts*, Small A. M. (ed.), Archaeological monograph of the British School at Rome V, British School at Rome, London.
- Radić, D. 2017, Metalni nalazi, in: I. Borzić, A. Eterović Borzić, D. Radić, D., Radović, *Grad mrtvih nad poljem života*, Muzej antičkog stakla, Zadar, 85–98.
- Rustoiu, A. 2013, Celtic Lifestyle – Indigenous Fashion. The Tale of an Early Iron Age Brooch from the BNorth-Western Balkans, *Archaeologia Bulgarica*, Vol. 17(3), 1–16.
- Sparks, B. A., Talcott, L. 1970, *Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries BC*, The Athenian Agora XII, Princeton, New Jersey.
- Stipčević, A., 1989, *Iliri*, Školska knjiga, Zagreb.
- Šešelj, L. 2009, *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Unpublished PhD Thesis, University of Zadar, Zadar.
- Šešelj, L., Čače, S. 2005, Finds from the Diomedes Sanctuary on the Cape Ploča: New Contributions to the Discussion about the Hellenistic Period on the East Adriatic, in: *Illyrica antiqua: ob honorem Duje Rendić-Miočević, Šegvić M., Mirnik I. (eds.)*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 163–186.
- Talcott, L. 1935, Attic Black-Glazed Stamped Ware and Other Pottery from a Fifth Century Well, *Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 4(3), 476–523.
- Teržan, B. 1995, Handel und soziale Oberschichten im früheisenzeitlichen Südosteuropa, in: *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, Hänsel B. (ed.), *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 11*, Südosteuropä-Gesellschaft, Seminar für Ur- und Frühgeschichte der Freien Universität, München – Berlin, 81–159.
- Trendall, A. D. 1952, Paestan Pottery: A Revision and a Supplement, *Papers of the British School at Rome*, Vol. 20, 1–53.
- Trendall, A. D. 1967, *The Red-figured vases of Lucania, Campania and Sicily*, Vol. I., Oxford University Press, Oxford.
- Trendall, A. D. 1970, *The Red-Figured vases of Lucania, Campania and Sicily. First Supplement*, Bulletin Supplement 26, Institute of Classical Studies, London.
- Trendall, A. D. 1987, *The Red-figured vases of Paestum*, British School at Rome, Rome.
- Trendall, A. D., Cambitoglou, A. 1978, *The Red-figured vases of Apulia*, Vol. I, Clarendon Press, Oxford.
- Trendall, A. D., Cambitoglou, A. 1983, *First Supplement to The Red-figured vases of Apulia*, Bulletin of Classical Studies 43, Institute of Classical Studies, London.
- Truhelka, Č. 1901, Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni i Hercegovini (Tečajem godine 1900.), *Glasnik zemaljskog muzeja*, Vol. XIII, 1–29.
- Ugarković, M. 2015, *Pogrebni običaji grčke Isse na temelju arheoloških iskopavanja nekropole na položaju Vlaška njiva u Visu*, PhD Thesis, University of Zagreb, Zagreb.
- Ugarković, M. 2019a, *Geometrija smrti: isejski pogrebni obredi, identitet i kulturna interakcija I(1)*, Arheološki muzej Split – Institut za arheologiju, Split – Zagreb.
- Ugarković, M. 2019b, *Geometrija smrti: isejski pogrebni obredi, identitet i kulturna interakcija I(2)*, Arheološki muzej Split – Institut za arheologiju, Split – Zagreb.
- Yntema, D. 2001, *Pre-Roman Valesio, Volume I: The pottery*, Institute of Archaeology, Amsterdam.
- Vasić, R. 1982, Ein Beitrag zu den Doppelnadeln in Balkanraum, *Prähistorische Zeitschrift*, Vol. 57(2), 220–257.
- Vasić, R. 1983, A Contribution to the Study of «Illyrian» Helmets in north Yugoslavia, *Archaeologica Jugoslavica*, Vol. XXII–XXIII (1982–1983), 76–80.
- Vasić, R. 1985, Prilog proučavanju šarnirskih fibula u Jugoslaviji, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. XXIII, 121–155.
- Vasić, R. 1987, Prilog proučavanju lučnih fibula sa pravougaonom nogom na Balkanu, *Arheološki vestnik*, Vol. 38, 41–68.
- Vasić, R. 1999, *Die Fibeln im Zentralbalkan*, *Prähistorische Bronzefunde XIV(12)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Vasić, R. 2003, *Die Nadeln im Zentralbalkan*, *Prähistorische Bronzefunde XIV(11)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Vasić, R. 2008, Nekoliko slučajnih nalaza iz gvozdene doba sa lokaliteta Grotnica u Guči, *Zbornik radova Narodnog muzeja*, Vol. XXXVIII, 11–22.
- Vasić, R. 2011, Reflecting on illyrian helmets, *Starinar*, Vol. LX (2010), 37–55.
- Vasić, R. 2014, Ein Nachtrag zu den PBF-Bänden: Die den Zentralbalkan Betreffend, *Starinar*, Vol. LXIV, 205–217.
- Warneke, T. F. 1999, *Hallstatt- und frühlatènezeitlicher Anhängerschmuck*, *Internationale Archäologie 50*, Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf.

SUMMARY

In the area of the hamlet of Zakotorac in Donja Banda, municipality of Orebić, in the middle part of the Pelješac peninsula (Map 1), trial archaeological excavations were done at the site of Gomile. It is a prehistoric cemetery with at least 27 rock tumuli and drywall structures that were later added to the tumuli (Maps 2–3). The excavations included only two such added structures (S-1 and S-2), on the south side of one tumulus. Such “annexes” were built with a drywall technique, just like the tumuli themselves, and always added to an earlier tumulus (Fig. 2). The two explored annexes have a common partition wall between them; it can be seen that the northern structure was added to the southern one (Fig. 3). The western space (S-1) had no skeleton remains and not even a grave structure, so we obviously cannot describe it as a grave. The fill of that space, at the very bottom, next to the eastern (partition) wall towards S-2, contained a complete, slightly damaged and bent, bronze Illyrian helmet of the III A2-a type, dated to the 4th century BC (Fig. 4–5). The only other finds are around twenty fragments of pottery of Greek origin from the 4th century BC, mostly fragments of black-glazed skyphoi and cups, amphoriskoi and other small vessels, from a total of at least 5 different vessels.

In the eastern space (S-2), later added to the tumulus, there is a defined rectangular drywall structure (Fig. 7) that is actually the tomb containing grave 1 (Fig. 8). The grave itself, just like the tomb and both spaces added to the tumulus, lay in a clear direction (east–west), with a slight deviation to the west. The fill at the bottom of the grave contained the skeleton remains of several individuals. The bioarchaeological analysis determined that grave 1 contained at least 13 individuals: 10 adults and three children. The radiocarbon (¹⁴C) analysis of two samples (teeth) from two different individuals chronologically identified at least two burial periods: the end of the Late Bronze Age (980–810 BC) and the beginning of the Late Iron Age (380–170 BC). Until other individuals go through the radiocarbon analysis, we can use the found grave goods and costume items to assume the inhumation of at least 1 male and 1 female individual in the 4th century BC and one individual in the 10th–9th century BC, which had no additional archaeological materials in the grave. These data indicate some new insights about the funerary customs of the prehistoric communities in the area, but also open up numerous new questions. We hope that the analyses of ancient DNA and future radiocarbon analyses will answer at least some of them.

It is possible that the remains of a burial from the end of the Bronze Age were used as the basis for a tomb, in which the first body was a man defined as a warrior by the iron weaponry next to him (several spears and a battle knife). The spears lay to the west and north-east of the dead man's head, in the place at the bottom of the grave where the fragments of the skull were found. Above them, there were numerous items of costume (fibulae, pins) and jewellery (bracelets, rings, pendants, beads etc.), indicating probable later burials of one or several women, possibly children and other men. During the laying of the next body after the warrior with weaponry, the Illyrian helmet could have been moved from the grave and placed in the separate structure added at the north side of the tomb and explored in trench 1. Perhaps it was done to preserve the most valuable object in the grave – the helmet – from the later damages caused by the laying of other bodies in the tomb. Interestingly, the helmet was beyond the partition wall just across the warrior's head (Fig. 4). This would mean that the community, and possibly the family, was already aware at the time of building the tomb and burying the first body – in this case, the body of a warrior – that other dead members of the family or community would be laid in the same tomb. Elsewhere, the custom of burying several bodies in a single tomb has been identified in the hinterlands of the southern part of the east Adriatic coast, as evidenced by the discovery of the tomb in Vašarovine II, which seems to have been used for burials over a period spanning several generations (Marijan 1986: 23; Čović 1987a: 457–458, 469–470, 477) and in Kačanj (Marijan 2001: 34, 91, 134). For grave 1 in Zakotorac, there remains the question of the direction of the bodies, i.e. whether individuals were turned differently depending on their sex, as it has been assumed for other, older sites (Marijan 2001: 122–124). In any case, the warrior that was buried first in grave 1 in Zakotorac was lying in the west-east direction. Generally speaking, this kind of burial in common graves was related with the cult of ancestors (Marijan 2001: 136–137).

Aside from the poorly preserved weaponry (spears, knives), the archaeological finds include numerous items of costume (fibulae, pins) and jewellery (bracelets, rings, pendants, beads, saltaleoni, tendrils) that were found in the lower part of the fill of grave 1 together with human remains and most of the pottery finds (Fig. 9–14). There were also toiletries (tweezers) and objects of everyday use (spindle whorls). Only a few metal objects were found in the upper layers of the structure of the grave.

Grave 1 is dated to the 4th century BC on the basis of costume items – various forms of fibulae and pins – and pottery. Chronologically, the material is fairly homogeneous, indicating that the common grave was used for burials during one or two generations in the 4th century BC; there are no finds pointing to significantly older or younger burials. The closest parallels for the fibulae and pins have been found at the rare sites from that period on the south Adriatic and the more numerous sites in the neighbouring, better researched territory of Herzegovina – two pins of type IVa (Fig. 13: 2), pins with a twisted and coiled head (Fig. 13: 4), “pseudo-Cyprus” pins (Fig. 13: 3), pins with a small conical head and thickened neck (Fig. 13: 1), fibulae of types Baska and proto-Certosa, silver hinge fibulae of type Vb (Fig. 11), and silver hinge fibulae with a rectangular foot (Fig. 12). Some of these forms have parallels not only in the rest of the eastern Adriatic coast, especially at the sites south of the river Krka, but also in the wider regions of the western and central Balkans. The same is true for the different forms of amber beads, particularly the larger, heart-shaped ones (Fig. 14); it should be pointed out that grave 1 included more than 500 different amber and glass beads that probably belonged to several necklaces.

Regarding pottery, grave 1 contained at least 31 different vessels of Greek origin, probably from the native Attic and Italian workshops in the 4th century BC (black-glazed chalices with foot, a vessel for salt and cups with a strap handle, black-glazed small, large and pear-shaped skyphoi, large Alto Adriatico skyphoi (Fig. 9), black-glazed and plain fine ceramic oinochoe, red-figured skyphoi – depiction of Pan (Fig. 10) and other red-figured vessels). The greatest number of potsherds was found along the north side of the grave, especially in the northwestern part. It should be emphasised that these were the most precious vessels of the time; the locals laid them with the dead who had been prominent members of their community, as grave goods and gifts for the afterlife. It was a way to emphasize their importance for the community, but also a pledge for a kind of protection that the dead offered to their living heirs. We cannot know whether they obtained these expensive vessels by trade or piracy. Both ways are possible, since piracy was widespread in the Mediterranean in the Late Iron Age (Cabanes 2002: 142). Also, the fact that we are looking at diverse materials from different workshops separated by great distances – native workshops in Greece, Magna Graecia, southern and upper Italy – allows the possibility of intensive trade. All the pottery of Greek origin can be dated to the 4th century BC on the basis of its typological and formative characteristics, ceramic type, and common closed context.

For local prehistoric Illyrian pottery (fragments of at least 13 different vessels, but none of them can be completely reconstructed), based on the common and closed funerary context, we can also assume the 4th century BC as the date. In fact, there are no clear chronological or typological coordinates for this kind of pottery in the wider Adriatic area; therefore, the particular value of these (relatively few) finds makes a significant contribution in this aspect too.

In any case, it is an exceptionally valuable site, a prehistoric cemetery under the tumuli and the drywall structures added to the tumuli. This recognizable funerary architecture has the closest parallels in Nakovana and at Kopila on the nearby island of Korčula; it might be assumed to be the characteristic resting place of the dead that marked the landscape at the twilight of prehistory in the southern part of the eastern Adriatic coast. Only two such added constructions have been explored in Zakotorac; one of them is definitely the grave of an important member of the warrior elite from the 4th century BC, who was probably buried together with a person or persons of female sex, and maybe with a child or children too. The earlier horizon of the 10th and 9th centuries BC is represented by the burial of at least one individual, but without grave goods. We assume that the Illyrian helmet, a particularly valuable find, was placed for unknown reasons in a separate space added to the grave, which does not rule out the possibility that the helmet might also be related to the burial of the warrior with several spears in grave 1.